

เอกสารประกอบการสอน

หน่วยที่ 2

รายวิชา จังหวัดศึกษา

เครื่องมือ ศึกษาชุมชน

7

ชั้น

โดย นางสาวจริยา แซ่ดำ

วิทยาลัยชุมชนระนอง | สถาบันวิทยาลัยชุมชน

คำนำ

เอกสารนี้จัดทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนรายวิชา
จังหวัดศึกษา หน่วยที่ 2 เรื่องเครื่องมือศึกษาชุมชน 7 ชั้น ที่มุ่งเน้น
พัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนทั้งด้านคุณธรรมจริยธรรม ด้านความรู้
ด้านปัญญา ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความรับผิดชอบ และ
ด้านการวิเคราะห์เชิงตัวเลขการสื่อสารและการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ
โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจและสามารถ
อธิบายเครื่องมือทั้ง 7 ชั้น และสามารถนำเสนอข้อมูลบางอย่างที่ได้
จากการศึกษาชุมชนในภาคสนาม โดยเอกสารประกอบการเรียนการ
สอนนี้จะช่วยเป็นแนวทางให้ผู้ศึกษาและผู้สนใจรู้จักเครื่องมือและเลือก
นำไปใช้ศึกษาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ทั้งนี้ผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารประกอบการเรียนการ
สอนนี้จะประโยชน์และช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้ที่ต้องการศึกษาชุมชน
มือใหม่เกิดผลสัมฤทธิ์ทั้งด้านการเรียนของผู้เรียนด้านการเข้าใจบริบท
ชุมชนของผู้ศึกษาชุมชนมือใหม่ และช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการ
จัดการเรียนการสอนได้ดียิ่งขึ้น

นางสาวจรรยา แซ่ถั่ว

คำแนะนำในการใช้เอกสาร

ประกอบการสอน

เพื่อให้การใช้เอกสารประกอบการสอน เรื่อง เครื่องมือศึกษา
ชุมชน 7 ชั้น รายวิชา ศก 0201 จังหวัดศึกษา บรรลุตาม
วัตถุประสงค์การเรียนรู้ให้นักศึกษาปฏิบัติ ดังนี้

1. อ่านขอบเขตเนื้อหาที่ต้องศึกษา
2. ทำแบบทดสอบก่อนเรียนเพื่อประเมินความรู้เดิมเกี่ยวกับ
เครื่องมือศึกษาชุมชน 7 ชั้น (โดยไม่ดูเฉลยมุ่งเน้นตระหนักถึง
คุณธรรมจริยธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต)
3. ศึกษาเนื้อหาในเอกสารประกอบการสอน ทำแบบฝึกและ
แบบทดสอบหลังเรียน
4. ตรวจเฉลยแบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียนเพื่อดู
พัฒนาการของตนเอง

วัตถุประสงค์การเรียนรู้

1. มีความรู้ความเข้าใจและสามารถอธิบายเครื่องมือทั้ง 7 ชิ้น ได้
2. สามารถนำเสนอข้อมูลบางอย่างที่ได้จากการศึกษาชุมชนในภาคสนามด้วยเครื่องมือ 7

หัวข้อเนื้อหา

2. เครื่องมือศึกษาชุมชน 7 ชิ้น
  - 2.1 แผนที่เดินดิน
  - 2.2 ฟังเครือข่าย
  - 2.3 โครงสร้างองค์กรชุมชน
  - 2.4 แผนที่ทรัพยากรชุมชน
  - 2.5 ปฏิทินชุมชน
  - 2.6 ประวัติศาสตร์ชุมชน
  - 2.7 ประวัติชีวิต

สาระการเรียนรู้

ข้อมูลชุมชนเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญที่ใช้ประกอบการวางแผน เป้าหมาย ทิศทางการดำเนินโครงการ ข้อมูลที่ได้จำเป็นต้องละเอียด ถูกต้อง ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนั้น เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาชุมชนจึงมีความสำคัญและต้องมีประสิทธิภาพ เครื่องมือศึกษาชุมชนที่ได้รับยอมรับในแวดวงสาธารณสุข คือ เครื่องมือศึกษาชุมชนมีทั้งหมด 7 ชิ้น ซึ่งพัฒนามาจากเครื่องมือของนักมานุษยวิทยาที่ใช้ในการศึกษาชุมชนเชิงลึกเมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาชุมชนสามารถช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจบริบทชุมชนได้อย่างรวดเร็วและสามารถนำไปปรับใช้พัฒนาแก้ปัญหาชุมชนได้ทันที่วงที่เครื่องมือ 7 ชิ้น ประกอบด้วย 1) แผนที่เดินดิน 2) ผังเครือญาติ 3) โครงสร้างองค์กรชุมชน 4) แผนที่ทรัพยากรชุมชน 5) ปฏิทินชุมชน 6) ผังประวัติศาสตร์ชุมชน และ 7) ประวัติชีวิต

หน่วยที่ 2

เครื่องมือศึกษาชุมชน

7

ชั้น

ข้อมูลชุมชนเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญที่ใช้ประกอบการวางแผน เป้าหมาย ทิศทางการดำเนินโครงการ ข้อมูลที่ได้จำเป็นต้องละเอียด ถูกต้อง ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนั้น เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาชุมชนจึงมีความสำคัญและต้องมีประสิทธิภาพ

เครื่องมือศึกษาชุมชนพัฒนามาจากเครื่องมือของนักมานุษยวิทยาที่ใช้ในการศึกษาชุมชนเชิงลึก แต่ปรับปรุงยุคให้เหมาะกับการศึกษาชุมชนในด้านต่าง ๆ เครื่องมือศึกษาชุมชนที่นิยมใช้กันแพร่หลายคือเครื่องมือที่ได้รับการพัฒนามาจากงานด้านสาธารณสุขมีทั้งหมด 7 ชั้น เป็นเครื่องมือที่ช่วยอำนวยความสะดวกต่อการศึกษาชุมชนในภาคสนาม ประกอบด้วย แผนที่เดินดิน ผังเครือญาติ โครงสร้างองค์กรชุมชน ระบบสุขภาพชุมชน ปฏิทินชุมชน ผังประวัติศาสตร์ชุมชน และประวัติชีวิต

เครื่องมือศึกษาชุมชน 7 ชั้น จะช่วยให้การศึกษาชุมชนในภาคสนาม “ง่าย ได้ผล และสนุก” ลดกระบวนการยุ่งยาก ชับซ้อน และใช้เวลาจนทำให้เห็นถึงภาพรวมของชุมชนอย่างชัดเจนและที่สำคัญช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าถึงมิติทางสังคม ความเป็นมนุษย์และคุณค่าของความเป็นมนุษย์บนฐานวัฒนธรรมเดิม

เครื่องมือศึกษาชุมชนทั้ง 7 ชิ้น ประกอบด้วย

1. แผนที่เดินดิน
2. ฟังเครือข่าย
3. โครงสร้างองค์กรชุมชน
4. ระบบสุขภาพชุมชน/แผนที่ทรัพยากรชุมชน
5. ปฏิทินชุมชน
6. ประวัติศาสตร์ชุมชน
7. ประวัติชีวิตบุคคลที่น่าสนใจ

2.1. แผนที่เดินดิน

แแผนที่เดินดินเป็นเสมือนบันไดขั้นแรกที่จะนำไปสู่ความเข้าใจชุมชน และใช้เวลาไม่มากแผนที่เดินดินเป็นเครื่องมือง่าย ๆ ที่มีลักษณะไม่ยุ่งยากซับซ้อนอาศัยเพียงการเดินสำรวจด้วยตาและการจดบันทึกลักษณะทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมของชุมชนและสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นลงบนแผ่นกระดาษที่เตรียมไว้แผนที่เดินดินจึงต่างจาก “แผนที่นั่งโต๊ะ” ซึ่งผู้ศึกษาไม่จำเป็นต้องไปเดินสำรวจด้วยตนเองเพียงแค่เปิดหาจากแฟ้มหรือขอจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือการพึ่งพาเทคโนโลยีอย่างโปรแกรมแผนที่ดาวเทียม เช่น จีไอเอส (GIS: Geographic Information System) จีพีเอส (GPS: Global Positioning System) และกูเกิ้ลแมป (Google map) ข้อดีของแผนที่นั่งโต๊ะคือสะดวกและประหยัดเวลา ข้อเสียคือสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่บนแผนที่นั่งโต๊ะจะเป็นเหมือนภาพลวงตาที่อาจทำให้เราเข้าใจผิดและคิดไปว่าเราพอจะรู้จักชุมชนแล้ว ทั้งที่ความจริงการมีแผนที่ไม่ได้หมายความว่าเรารู้จักชุมชนนั้น

ประโยชน์ของเครื่องมือแผนที่เดินดิน

1. ทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนได้อย่างครบถ้วนที่สุด
2. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่จำนวนมากในระยะเวลาที่สั้นที่สุด
3. ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด เพราะได้มาจากการสังเกตด้วยตนเอง
4. ทำให้เห็นกลุ่มเป้าหมายที่จะทำงานต่อได้อย่างครอบคลุมทั่วถึง
5. ช่วยในการเริ่มต้นความสัมพันธ์และสร้างความคุ้นเคยกับสมาชิกในชุมชนได้เป็นอย่างดี

หลักการสำคัญของแผนที่เดินดิน

1. พื้นที่ทางกายภาพกับพื้นที่ทางสังคม ความสำคัญของการทำแผนที่เดินดินไม่ได้อยู่ที่การเขียนแผนที่ทางกายภาพให้สมบูรณ์ครบถ้วนลงบนแผ่นกระดาษ แต่สำคัญที่การได้เห็นและเข้าใจถึงพื้นที่ทางสังคม (Social space) ที่ซ้อนทับอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพ (Physical space) พื้นที่ทางกายภาพที่เรามองเห็นได้ไม่ว่าจะเป็นตลาด ถนนบริเวณสี่แยก บ่อโยกน้ำ ลานออกกำลังกาย วัด หรือศาลาอเนกประสงค์ล้วนแต่เป็นพื้นที่ทางสังคม “มีความหมาย (Social meaning) และหน้าที่ทางสังคม (Social function)” ซ้อนอยู่ด้วยเสมอ

1

แผนที่เดินดิน

พื้นที่ทางกายภาพ VS พื้นที่ทางสังคม

พื้นที่ทางกายภาพมีความหมายทางสังคมแฝงอยู่ด้วยเสมอ พื้นที่ต่าง ๆ ทำหน้าที่ทางสังคมแตกต่างกัน และในแต่ละพื้นที่จะมีอัตลักษณ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจแตกต่างกัน บางพื้นที่อาจเป็นพื้นที่ของผู้หญิง เช่น ลานซักผ้า บ่อโยกน้ำ ตลาดสด หรือครัวที่วัด บางพื้นที่อาจเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ศาลเจ้าในชุมชน ป่าช้า วัด มัสยิด โบสถ์ ต้นไม้ใหญ่ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ หรือพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งมักมีอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีแบบแผนหรือระเบียบปฏิบัติกำกับอยู่ บางพื้นที่อาจเป็นพื้นที่ของวัยรุ่น เช่น ร้านเกม ร้านอินเทอร์เน็ต ถนนที่วัยรุ่นนิยมแข่งขันความเร็ว ร้านซ่อมรถจักรยานยนต์ที่วัยรุ่นในชุมชนมักนำรถไปตกแต่งพื้นที่ในชุมชนยังอาจแบ่งออกตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา วัฒนธรรม บางพื้นที่อาจมีเครื่องมืออยู่รวมกันเป็นละแวกบ้าน คุ่ม หรือป๊อคนยากจนอาจอยู่บริเวณชายขอบ อยู่ในตรอกซอย ลึกขณะการตั้งบ้านเรือนและการปลูกสร้างก็อาจบ่งบอกถึงฐานะความเป็นอยู่ของผู้อาศัยได้

การที่จะเข้าใจความหมายและหน้าที่ทางสังคมของพื้นที่ทางกายภาพ จำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องเข้าไปคลุกคลี สัมผัส สัมภาษณ์ สังเกตและสอบถามพูดคุยกับคนในชุมชนจึงจะสามารถเห็นพื้นที่ทางสังคมที่ซ่อนกับอยู่ เช่น บ่อโยกน้ำในหมู่บ้านหากดูจาก “แผนที่นั่งโต๊ะ” ก็จะทราบเพียงแต่ว่าเป็นชุมชนนี้มีบ่อน้ำอยู่ 6 แห่ง แต่จะไม่ทราบเลยว่าบ่อน้ำบ่อไหนบ้างที่มีน้ำ บ่อไหนที่แห้งไปแล้ว หรือบ่อไหนมีแม่บ้านมาซักผ้ามากหรือน้อยเพียงไร การได้เห็นกลุ่มแม่บ้านมาซักผ้าที่บ่อน้ำทำให้เข้าใจหน้าที่ทางสังคมของบ่อน้ำ ซึ่งเป็นจุดที่แม่บ้านมาซักผ้าและได้มาพบปะพูดคุยกัน เป็นพื้นที่ของผู้หญิงที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ปรับทุกข์ และปรึกษาหารือกันในเรื่องต่าง ๆ ยิ่งหากเราสามารถเข้าไปพูดคุยกับแม่บ้านเหล่านี้ก็จะได้ข้อมูลอื่น ๆ มากขึ้น ทำให้รู้ได้ว่าพวกเธอมาจากละแวกบ้านไหนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างไร มีปัญหาหรือความวิตกกังวลอะไรอยู่บ้างการเดินดูให้เห็นกับตาและการได้พบปะพูดคุยจะช่วยให้เห็นพื้นที่ทางสังคม (Social Space) และเข้าใจความหมายและหน้าที่ในทางสังคมของพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดในชุมชนได้ดีขึ้น ปัจจุบันที่ชุมชนสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบภายนอก พื้นที่ทางสังคมของชุมชนอาจขยายขอบเขตพ้นไปจากพื้นที่ทางกายภาพมาก

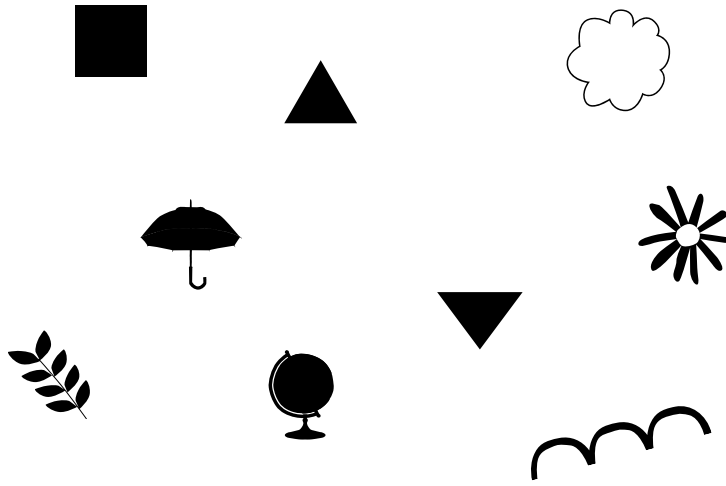
2. ไม่ใช่แค่แผนที่ แต่เป็นระบบการจัดการข้อมูลพื้นที่แผนที่โดยทั่วไปเป็นเครื่องมือสำหรับการระบุตำแหน่งหรือค้นหาสถานที่ แต่แผนที่เดินดินนั้นไม่ได้ใช้สำหรับหาตำแหน่งหรือสถานที่ให้พบเท่านั้น การนำเอาข้อมูลทางสังคมอื่น ๆ มาเชื่อมโยงกับพื้นที่ทางกายภาพทำให้แผนที่เดินดินกลายเป็นเครื่องมือในการจัดการข้อมูลต่าง ๆ แผนที่เดินดินจึงไม่ใช่มีไว้เพื่อหาบ้านคนในชุมชนให้เจอเท่านั้นแต่ยังสามารถรู้ได้จากแผนที่เดินดินว่าบ้านหลังไหนเป็นเครือญาติกับหลังไหนบ้าง กลุ่มหรือป๊อกละหลังไหนบ้างที่มีคนยากจนอยู่มาก บ้านหลังไหนบ้างที่ติดหนืออยู่กับนายทุนเงินกู บ่อโยกน้ำกลางหมู่บ้านนี้มีแม่บ้านจากครัวเรือนไหนบ้างที่มาเป็นสมาชิกชักผ้าด้วยกันเป็นประจำ วัยรุ่นกลุ่มที่รวมตัวกันเป็นประจำที่ศาลาอเนกประสงค์และมักจะไปชิงจักรยานยนต์ที่ถนนตัดใหม่นอกหมู่บ้านนั้นมาจากครอบครัวไหนบ้าง ข้อมูลพื้นที่หลากหลายเรื่องราวจึงอ่านได้จากแผนที่เดินดินเพียงแผ่นเดียว

วิธี การทำแผนที่เดินดิน

แผนที่เดินดินมีวิธีการทำง่าย ๆ อาศัยเพียงแค่การเดินทางสำรวจให้ทั่วทั้งพื้นที่ ใช้การสังเกต พูดคุยและการจดบันทึกทั้งลักษณะทางกายภาพและกิจกรรมทางสังคมที่พบเห็นเขียนเป็นแผนที่ที่มีทั้งสิ่งปรากฏทางกายภาพ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้คนกิจกรรมทางสังคมการใช้ประโยชน์ของพื้นที่รวมทั้งความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันของบุคคลและครอบครัวลงไปในพื้นที่ด้วย ขั้นตอนดังนี้

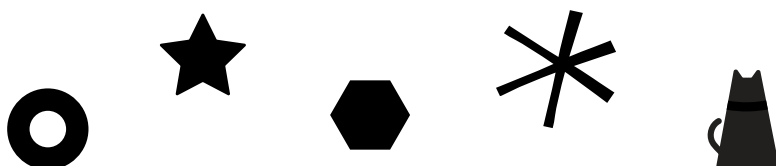
1. อาจเริ่มจากการนำแผนที่ชุมชน (ถ้ามีอยู่ก่อน) เช่น แผนที่นั่งโต๊ะ (หรือพิมพ์แผนที่จากโปรแกรม GIS) มาใช้ตั้งต้นในการทำแผนที่เดินดินได้

2. ลงข้อมูลพื้นฐานในแผนที่ เช่น เลขที่บ้าน ชื่อ-สกุลเจ้าของบ้าน สถานที่สำคัญ เช่น วัด โรงเรียน ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน สำนักงาน อบต. สระน้ำ ศาลเจ้า ศาลหลักเมือง ฯลฯ
3. ลงพื้นที่โดยการเดินสำรวจ พูดคุย สัมภาษณ์และสังเกตสิ่งแวดล้อมและเหตุการณ์ในชุมชน ควรหลีกเลี่ยงการสังเกตการณ์ด้วยการขับรถยนต์เพราะจะได้ข้อมูลแบบจบบวย หากระยะทางไกลอาจใช้รถจักรยานหรือจักรยานยนต์ซึ่งสามารถหยุดเพื่อพูดคุยสอบถามหรือสังเกตได้
4. เขียนอธิบายเพิ่มเติมรายละเอียดทางกายภาพของบ้าน สถานที่หรือสาธารณูปโภคให้ชัดเจน เช่น บ้านหลังใหญ่ หรือเล็ก เก่า หรือทันสมัย บ้านมีรั้วบ้านสูงมีดัด บ้านไม่มีคนอยู่หรือบ่อโยกน้ำบ่อนี้แห้ง โยกแล้วไม่มีน้ำ เป็นต้น
5. สังเกตกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ แล้วนำมาบันทึกลงในแผนที่ เช่น ตลาดเช้ามีผู้คนมาจับจ่าย ร้านกาแฟเป็นสภากาแฟยามเช้าของคนในหมู่บ้าน มีมวยตูบบริเวณสี่แยกที่มีกลุ่มวัยรุ่นชอบจับกลุ่มนั่งคุยกันตอนกลางวัน หรือบ้านหลังนี้เลี้ยงไก่ชนมักจะมีกลุ่มผู้ชายในหมู่บ้านมาชุมนุมกันทุกวันพุธ เป็นต้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบันอาจเชื่อมโยงไป นอกชุมชน เช่น การอพยพหางานการเดินทางไปค้าขายหรือการไปทำงานต่างประเทศ
6. โยงความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน ใช้ลูกศรพร้อมคำอธิบายโยงเชื่อมระหว่างครอบครัวหรือพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กัน เช่น บ้านที่เป็นเครือญาติกัน สมาชิกกลุ่มอาชีพ เครือข่ายผู้นำชุมชน กลุ่มชนไก่ เล่นแชร์ หรือนายทุนเงินกู้กับลูกหนี้ รวมทั้งความสัมพันธ์กับปัจจัยและพื้นที่นอกชุมชน เป็นต้น
7. ทำสัญลักษณ์พร้อมคำอธิบาย เช่น กากบาท หรือใช้สี ธง ตีดาวกลุ่มเป้าหมายสำคัญที่ต้องสนใจเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นบ้านผู้นำ (ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ) สมาชิกกลุ่มพัฒนาต่าง ๆ อาสาสมัคร หรือกลุ่มผู้ป่วย เช่น เบาหวาน ความดันโลหิตสูง (พึงระวังในกรณีที่เป็นความเจ็บป่วยที่สังคมรังเกียจ เช่น โรคเรื้อน โรคเอดส์ หรือความพิการบางอย่าง)

การทำแผนที่เดินดินจึงเป็นขั้นตอนแรกที่จะช่วยให้คุณเคยกับโลกทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมของชุมชนได้อย่างรวดเร็ว ในการทำแผนที่เดินดินนั้นควรให้ความสำคัญกับการสร้างความคุ้นเคยกับชุมชนควบคู่กับการเขียนแผนที่ จึงควรทักทายพูดคุยกับชาวบ้านให้มากที่สุดพร้อม ๆ กับซักถามเรื่องราวทั่วไปที่น่าสนใจเกี่ยวกับชุมชนไปด้วย

หน้าที่ทางสังคมของบ่อน้ำ

ชนบทในประเทศบังคลาเทศอยู่ในสภาวะขาดแคลนน้ำสะอาด ทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะเด็กมักป่วยด้วยโรคอุจจาระร่วง บ่อน้ำที่เป็นแหล่งน้ำแหล่งเดียวของหมู่บ้าน ก็อยู่ไกลจากชุมชนมาก แม่บ้านต้องทนภาระเหน็ดเหนื่อยที่ทั้งใหญ่และหนักเดินทางไปเอา น้ำจากบ่อน้ำทุกวัน

องค์กรพัฒนาชุมชนเห็นถึงปัญหาดังกล่าวจึงได้จัดทำโครงการประปาชนบทขึ้น ต่อท่อประปาส่งน้ำสะอาดไปตามบ้านเรือนทุกครอบครัวเพื่อให้แม่บ้านมีน้ำสะอาดใช้ด้วยความสะดวก แต่แม้จะมีน้ำประปาต่อเข้ามาให้ใช้ได้ถึงในครัวแล้ว ก็ยังพบว่าแม่บ้านก็ยังนำภาชนะดินเผาภาชนะที่สกปรกไปเอาน้ำจากบ่อน้ำเดิมทุกวันเมื่อสังเกตสิ่งที่เกิดขึ้นที่บ่อน้ำระหว่างที่แม่บ้านรอเอาน้ำก็เห็นได้ว่า การมาเอาน้ำที่ บ่อเป็นโอกาสที่แม่บ้านจะได้มาพบปะพูดคุยกัน บ่อน้ำเป็นเหมือนสโมสรแม่บ้านที่ทุกคน ปลีกตัวออกจากภาระการเก็บกวาดเช็ดถู การดูแลลูกหลาน การหุงหาอาหารที่ดูเหมือน จะไม่มีวันเสร็จทั้งยังเป็นการหลบหนีจากการถูกเรียกใช้ไม่รู้จบจนจุกสันและจากสายตาจับผิดของญาติฝ่ายสามีที่คอยตรวจสอบอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย

เครื่องมือศึกษาชุมชน

7
ชั้น

1

แผนที่เดินดิน

ข้อแนะนำการทำแผนที่เดินดิน

1. ไม่นั่งทำแผนที่ ควรลงมือปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อจะได้ข้อมูลที่รวดเร็ว เกิดความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับชุมชน
2. อาจนำแผนที่เก่าที่เคยทำไว้แล้วมาใช้เพื่อตรวจสอบรายละเอียดบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงไป
3. การให้ชุมชนมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการการเรียนรู้สำคัญจะทำให้ได้พบเห็นเรื่องราวปัญหาของชุมชนโดยตรงนำไปสู่ความร่วมมือในการแก้ปัญหา
4. ฝึกสังเกตซักถาม เช่น บ้านที่มีผ้าอ้อมตากอยู่ก็ควรรู้ว่าครอบครัวนี้มีเด็กอ่อนหรือมีรถเข็นผู้พิการอยู่ก็อาจหมายความว่ามีคนพิการอาศัยอยู่ เป็นต้น
5. สิ่งที่เกิดขึ้นบางอย่างอาจเป็นสัญลักษณ์หรือมีความหมายทางวัฒนธรรม เช่น กระบะบัตร์พลีที่ชาวบ้านใช้สระเดาะเคราะห์และนำไปเช่นไหว้ตามทางแยกเป็นไปได้ว่าบ้านในละแวกนั้นมีคนป่วย คนประสบเคราะห์กรรมหรืออุบัติเหตุ หรือการมีทะเลวปักอยู่หน้าบ้านก็อาจแสดงว่ากำลังมีพิธีกรรมอะไรบางอย่าง

7 เครื่องมือศึกษาชุมชน

1 แผนที่เดินดิน

6. การนำคนในชุมชนมาร่วมเดินสำรวจทำแผนที่อาจมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดี คือ สามารถได้ข้อมูลเพื่อจัดทำแผนที่ได้รวดเร็ว ข้อเสีย คือ ข้อมูลจะมีอคติ (Bias) จากผู้พาเดิน เช่น ถ้าผู้พาเดินไม่ต้องการให้เราเห็นอะไร เขาก็จะไม่พูดถึงหรือพยายามหลีกเลี่ยงไม่พาเราไป เช่น เขาอาจไม่ต้องการให้เราเห็นบ้านคนยากจน คนพิการ หรือคนที่ถูกทอดทิ้ง เนื่องจากอับอายหรือไม่อยากให้เกิดความรู้สึกเสื่อมเสียต่อชุมชน
7. การลงชุมชนอาจมีความเสี่ยงที่พึงระวัง เช่น อาจมีกลุ่มคนที่ชอบกินเหล้าเมา อาละวาดหรือมีกลุ่มมิจฉาชีพมาวุ่นวายกันสถานที่เปลี่ยวพื้นที่ที่มีการทะเลาะวิวาท บ้านผู้ป่วยจิตเวชที่อาจเกิดคลุ้มคลั่ง บ้านที่มีสุนัขดุ
8. ปัจจุบันมีเทคโนโลยีหลายอย่างที่สามารถนำมาใช้ช่วยในการทำแผนที่เดินดินได้ เช่น การใช้แผนที่ดาวเทียม ระบบจีไอเอส จีพีเอส หรือกูเกิ้ลแมป
9. กล้องถ่ายภาพ การนำภาพถ่ายไปติดประกอบในแผนที่ทำให้เห็นสภาพที่เป็นจริงได้ชัดเจนขึ้น แต่ต้องระมัดระวังเรื่องอ่อนไหว เช่น ภาพที่เปิดเผยสิ่งที่เจ้าของบ้านอาจไม่อยากจะให้ใครเห็น ภาพเด็กพิการ ผู้ป่วยจิตเวช หรือคนแก่ที่ถูกทอดทิ้ง เป็นต้น
10. ชุมชนสัมพันธ์ เชื่อมโยงอยู่กับระบบเศรษฐกิจสังคมที่ใหญ่กว่ามีการแลกเปลี่ยนกับเครือข่ายภายนอกชุมชนทำให้ไม่มีเส้นแบ่งขอบเขตของชุมชนเหมือนในอดีต การทำแผนที่เดินดินจึงต้องเขียนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับระบบภายนอกชุมชนด้วย
11. การเดินสำรวจในชุมชนเพื่อทำแผนที่เดินดินเป็นโอกาสที่ดีที่สุดในการแนะนำตัว สร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคยกับผู้คนในชุมชน

สรุป

1

แผนที่เดินดิน

หลักการสำคัญ

1. เดินให้ทั่วดูให้เห็นบ้านทุกหลังด้วยตนเอง การเดินอย่างตั้งใจเพื่อทำความเข้าใจกับสิ่งที่พบเห็นแล้วจะเข้าใจชุมชนมากขึ้น
2. มองพื้นที่ทางกายภาพ สังเกตพื้นที่ทางสังคม
3. แผนที่เดินดินทำไม่มีวันเสร็จ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาจึงต้องมีการปรับปรุงให้ทันสมัย (Update) อยู่เสมอ
4. แผนที่เดินดินใช้ทำงานไม่ใช่ประดับสำนักงาน ใช้บันทึกแง่มุมต่าง ๆ และข้อมูลทางสังคมที่ปรากฏบนพื้นที่ทางกายภาพ จึงไม่ใช่แผนที่ที่สวยงามเป็นระเบียบ แต่จะเต็มไปด้วยเส้นโยงใยครอบครัวที่สัมพันธ์กัน ข้อสังเกต และข้อมูลอื่น ๆ

ข้อแนะนำ

1. ข้อมูลบางอย่างไม่สามารถใช้การสอบถามและการสังเกตด้วยตาเพียงอย่างเดียวจำเป็นต้องสอบถามเจ้าของบ้านญาติเพื่อนบ้านหรือบุคคลอื่นในชุมชนเพื่อประกอบการพิจารณา
2. ข้อมูลบางอย่างไม่สามารถสอบถามเจ้าของบ้านได้โดยตรง เช่น บ้านบางหลังมีขนาดใหญ่ผิดปกติ เมื่อสอบถามถึงอาชีพของสมาชิกในครอบครัวอาจได้ข้อมูลไม่ชัดเจนเนื่องจากเกี่ยวข้องกับการค้าขายยาเสพติดและสิ่งผิดกฎหมาย หรือบ้านบางหลังมีลักษณะลึกลับน่ากลัวเจ้าของบ้านเก็บตัวเงียบไม่ยอมพูดคุยกับใคร การสอบถามเจ้าของบ้านโดยตรงอาจไม่ได้ข้อมูลที่เป็นจริงจำเป็นต้องสอบถามคนในชุมชนเพิ่มเติมหรืออาศัยการสังเกตเพิ่มเติมด้วย
3. สิ่งหนึ่งที่ต้องตระหนักอยู่เสมอคือ ระหว่างการเดินสำรวจนั้นผู้คนและข้าวของที่เราพบเห็นแม้อูงเฟิน ๆ จะไม่มีอะไรน่าใส่ใจ แต่หากสังเกตหรือสอบถามให้ถี่ถ้วนขึ้นผู้คนและข้าวของต่าง ๆ ล้วนมีเรื่องราวที่น่าสนใจได้ทั้งสิ้นและเรื่องราวเหล่านี้เองที่บอกเราเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้

แบบฝึกหัด

คำชี้แจง ให้นักศึกษาวาดแผนที่ลงในกระดาษตามคำสั่งต่อไปนี้

1. ให้นักศึกษาวาดแผนที่บ้านตนเองลงในกระดาษโดยแผนที่นั้นสามารถใช้ในการนำทางไปบ้านตนเองได้จริงประกอบไปด้วยเส้นทางและจุดสังเกตต่าง ๆ
2. นำแผนที่บ้านของตนเองที่วาดไว้มาเส้นที่ขีดเชื่อมโยงไปยังบ้านญาติ คนรู้จัก ร้านตัดผม ร้านขายยา โรงเรียน ร้านค้าที่ใช้บริการประจำ โยงบ้านตนเองกับสถานที่ทำงานของพ่อแม่ เขียนอธิบายความสำคัญของสถานที่ต่าง ๆ ในชีวิตตนเองโดยใช้ปากกาหลากหลายสีช่วยแยกแยะข้อมูลต่าง ๆ

แบบฝึกหัด

พื้นที่ทางสังคม

คำชี้แจง ให้นักศึกษาเติมข้อความลงในช่องว่างให้สัมพันธ์กัน
ระหว่างพื้นที่และกลุ่มคน

2.2 ผังเครือญาติ (Genogram)

ผังเครือญาติ

ผังเครือญาติ คือ แผนผังที่เขียนขึ้นเพื่อแสดงระบบความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ โดยใช้สัญลักษณ์แทนตัวบุคคลและเส้นแสดงความสัมพันธ์ทั้งทางสายเลือด (Consanguinity) และความสัมพันธ์จากการแต่งงาน (Affinity) ผังเครือญาติจึงบอกถึงความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานที่สุดของชีวิตครอบครัวและจะมีความเกี่ยวข้องกันไปตลอดชีวิตการทำผังเครือญาติจึงช่วยในการทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ที่สำคัญในครอบครัวและชุมชน

รู้จักคนเหมือนรู้จักตัวละคร

การทำความเข้าใจกับเรื่องราวของชุมชนนั้นไม่ต่างไปจากการทำความเข้าใจเรื่องราวในภาพยนตร์เมื่อเราเข้าไปชมภาพยนตร์มีการเปิดตัวละครในตอนเริ่มเรื่องเราจะไม่ทราบถึงเบื้องหน้าเบื้องหลังว่าใครเป็นใคร และมีบทบาทอย่างไรในภาพยนตร์เรื่องนั้นเราจึงยังไม่เข้าใจเรื่องราวของภาพยนตร์ในตอนแรก หรือแม้เราจะชมภาพยนตร์บางเรื่องจนจบแล้วแต่เราก็อาจจะยังไม่เข้าใจเรื่องราวของภาพยนตร์นั้นเลยที่เป็นเช่นนั้น เพราะเราไม่รู้จักตัวละครดีพอและไม่เข้าใจบทบาทที่ตัวละครเล่นอยู่ในภาพยนตร์ ต่อเมื่อเรารู้ว่าตัวละครแต่ละตัวเป็นใครเป็นฝ่ายไหน หรือมีความสัมพันธ์กับตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องอย่างไรเราจึงจะเข้าใจเรื่องราวของภาพยนตร์นั้น

ในการศึกษาชุมชนก็เช่นกัน การทำผังเครือญาติจะทำให้เราเห็นและเข้าใจตัวละคร บทบาทและความสัมพันธ์สำคัญอันเป็นพื้นฐานของการมีชีวิตในชุมชนจึงทำให้เราสามารถเข้าใจเรื่องราวในชุมชนได้ง่าย ชัดเจนและรวดเร็ว ชุมชนก็เหมือนละครโรงใหญ่ยิ่งเรารู้จักตัวผู้เล่นมากเท่าไรความเข้าใจชุมชน จะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

ประโยชน์ของเครื่องมือผังเครือญาติ

1. ช่วยให้เข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่มีความซับซ้อนหลายตระกูลหลายรุ่น
2. ช่วยต่อการเข้าใจข้อมูลความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านรูปแบบสัญลักษณ์
3. ใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมด้านสุขภาพ โรคทางพันธุกรรม เครือข่ายเศรษฐกิจสังคมและการเมืองทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น
4. ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีและความคุ้นเคยระหว่างชาวบ้าน

หลักการสำคัญของผังเครือญาติ

1. ความสัมพันธ์แบบเครือญาติมีทั้งความสัมพันธ์โดยสายเลือดและการแต่งงาน การทำผังเครือญาติต้องครอบคลุมความสัมพันธ์ทั้งสองแบบรวมถึงความสัมพันธ์แบบบุตรบุญธรรม ลูกติด พี่น้องต่าง บิดา-มารดา ความสัมพันธ์โดยการแต่งงานอยู่กินทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการรวมทั้งกรณีของคู่หมั้นหรือเมียเก็บซึ่งต้องทำการศึกษาด้วยความระมัดระวัง
2. เครือญาติเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการนับญาติแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม เช่น การนับญาติฝ่ายพ่อ หรือฝ่ายแม่ หรือนับทั้งสองฝ่ายนอกจากนั้นยังมีแบบแผนการพำนักราชการในการแต่งงานด้วย เช่น ฝ่ายหญิงแต่งงานเข้าไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชายหรือฝ่ายชายไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง
3. การนับญาติและแบบแผนการพำนักราชการในการแต่งงานนี้มีส่วนกำหนดอำนาจในครอบครัว (เช่น ชายเป็นใหญ่หรือหญิงเป็นใหญ่) สิทธิในทรัพย์สินการแบ่งมรดก

4. การทำฟังเครือข่ายอาจไล่ได้หลายชั่วอายุหรือหลายชั่วรุ่น บางคนแนะนำฟังเครือข่ายเพียง 3 ชั่วรุ่น (หรือ 3 generations) ซึ่งอาจเพียงพอสำหรับครอบครัวเดี่ยวหรือสังคมสมัยใหม่ที่เครือข่ายไม่ได้อาศัยอยู่ด้วยกันในชุมชน สำหรับในชนบทหรือสังคมแบบดั้งเดิมที่เครือข่ายยังเป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญ เราอาจไม่ต้องจำกัดจำนวนรุ่นไว้ล่วงหน้าโดยถือว่าหากยังสามารถสอบถามข้อมูลได้ก็ให้บันทึกไว้ก่อน
5. นอกจากการสัมภาษณ์หรือสอบถามเพื่อบันทึกข้อมูลเครือข่ายลงในฟังเครือข่ายแล้วอาจต้องรู้จักตัวบุคคลที่ปรากฏอยู่ในฟังเหล่านั้นด้วย

วิธี การทำฟังเครือข่าย

1. ต้องเรียนรู้สัญลักษณ์มาตรฐาน
2. การเก็บข้อมูลได้ดีจะต้องหาและสอบถามจากผู้ให้ข้อมูลหลักหรือ Key Informant ที่รู้เรื่องนั้น ๆ ผู้เช่น คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน
3. ความสัมพันธ์ในฟังเครือข่ายนั้นมีทั้งความสัมพันธ์แบบสายเลือดและความสัมพันธ์แบบแต่งงาน จึงต้องสอบถามเกี่ยวกับลูกหลานและการแต่งงานระหว่างตระกูลด้วย การจดบันทึกนามสกุลเดิมของฝ่ายหญิงจึงมีความสำคัญเพราะจะช่วยให้เชื่อมโยงไปยังครอบครัวเดิมได้
4. ธรรมชาติของฟังเครือข่ายคือความเชื่อมโยงกัน การสอบถามฟังเครือข่ายจากครอบครัวหนึ่งจึงอาจได้ข้อมูลฟังเครือข่ายของครอบครัวอื่น ๆ ติดมาด้วย
5. การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวของคนรักร่วมเพศเป็นสิ่งที่พบเห็นได้มากขึ้นในครอบครัวจึงอาจมีผู้ชายหรือผู้หญิงสองคนอยู่ด้วยกัน และอาจมีลูกที่รับมาเป็นบุตรมีการแบ่งบทบาทกันเป็นเหมือนพ่อกับแม่ การทำฟังเครือข่ายอาจต้องใช้การเขียนคำอธิบายเพิ่มเติมในแผนผังเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น

สัญลักษณ์

ผังเครือญาติ

ข้อเสนอแนะในการทำฟังเครือข่าย

1. การถอดฟังเครือข่ายควรใช้สัญลักษณ์มาตรฐานที่เข้าใจ
2. นอกจากถอดฟังเครือข่ายแล้วจะต้องทำความเข้าใจกับบุคคลที่มีชื่ออยู่ในเครือข่ายที่เราถอดไว้การถอดฟังเครือข่ายโดยไม่รู้จักบุคคลก็เหมือนการคัดลอกแผนที่นั่งโต๊ะที่ไม่เคยเห็นของจริง
3. ถอดฟังเครือข่ายให้ได้มากที่สุดเท่าที่ทำได้ (ไม่ควรจำกัดไว้แค่ 3 ชั่วโมง) แต่ไม่จำเป็นต้องถอดฟังของสมาชิกที่ไม่มี active relation เช่น สมาชิกครอบครัวที่ย้ายไปตั้งรกรากที่อื่นและไม่เคยติดต่อกลับมา
4. อย่ามุ่งที่จะสัมภาษณ์ถอดฟังเครือข่ายโดยไม่ใส่ใจกับความรู้สึกของผู้ถูกสัมภาษณ์ให้เน้นการมีความสัมพันธ์ที่ดีมากกว่าการได้ข้อมูล
5. การทำฟังเครือข่ายทำไม่มีวันเสร็จ เพราะเรื่องราวชีวิตของคนจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาเพื่อให้การศึกษาในชุมชนเกิดความต่อเนื่องจำเป็นต้องติดตามทำฟังเครือข่ายอยู่เป็นระยะ

สรุป

2

ฟังเครือข่าย

หลักการสำคัญ

1. ต้องทำความรู้จักตัวตนของเจ้าของบ้าน (บุคลิก นิสัย อาชีพ ความรู้ ความชำนาญ) จะทำให้เข้าใจครอบครัวและเครือข่ายได้ดีขึ้น ทราบว่าใครเป็นใครและทำให้เข้าใจเรื่องราวในชุมชนอย่างรวดเร็วลึกซึ้ง
2. การทำฟังเครือข่ายต้องสัมภาษณ์หรือสอบถามความสัมพันธ์ทั้งทางสายเลือด และความสัมพันธ์แบบแต่งงาน ความสัมพันธ์แบบบุตรบุญธรรม ลูกติด พี่น้องต่างบิดา มารดา รวมถึงกรณีผู้ เมียน้อย เมียเก็บ (ต้องทำการสอบถามด้วยความระมัดระวัง) รวมถึงการจดบันทึกนามสกุลเดิมของฝ่ายหญิงด้วย
3. ข้อมูลจากฟังเครือข่ายนำมาเชื่อมโยงกับแผนที่เดินดินจะทำให้เห็นภาพพื้นที่ของเครือข่ายและการกระจายตัวของคนในตระกูลได้ชัดเจน

ข้อแนะนำ

1. การถอดฟังเครือข่ายควรใช้สัญลักษณ์มาตรฐานที่เข้าใจตรงกัน
2. ฟังเครือข่ายอาจมีสัญลักษณ์แตกต่างกันไปหลายระบบ เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน อาจต้องเขียนอธิบายความหมายของระบบสัญลักษณ์ไว้ที่มุมใดมุมหนึ่งของฟังเครือข่าย
3. นอกจากการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลแล้วจะต้องทำความรู้จักกับบุคคลที่มีชื่ออยู่ในเครือข่ายด้วย
4. ถอดฟังเครือข่ายให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และไม่จำเป็นต้องถอดฟังของสมาชิกที่ไม่มีความสัมพันธ์อะไร เช่น สมาชิกที่ย้ายไปตั้งรกรากที่อื่น
5. ควรใส่ใจกับความรู้สึกของผู้ถูกสัมภาษณ์
6. การทำฟังเครือข่ายต้องมีการปรับปรุงข้อมูลให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงเสมอ เพราะความสัมพันธ์มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น การแต่งงาน การหย่าร้าง การเสียชีวิต

แบบฝึกหัด

การเขียนฟังเครือข่าย

คำชี้แจง เรื่องราวชีวิตของสุรตน์และครอบครัวเมื่อนักศึกษา
อ่านจบแล้วลองฝึกเขียนฟังเครือข่าย และนำฟังเครือข่ายที่ทำ
เสร็จแล้วไปเปรียบเทียบกับคนอื่น ๆ ว่าเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

“สุรตน์”

สุรตน์ หรือแม่หมุย ตามที่ชาวบ้านเรียก ปัจจุบันอายุ 69 ปี แม่หมุยเป็นคุณยายร่างสูงท้วม ผิวสีน้ำผึ้ง มักสวมเสื้อคอกระเช้ากับผ้าปาเต๊ะจนชาวบ้านคุ้นเคย ปกติแม่หมุยจะมีอาชีพรับจ้างทั่วไป แต่ในฤดูกาลที่มะม่วงหิมพานต์ออกผลผลิต แม่หมุยก็จะรับซื้อเมล็ดมะม่วงหิมพานต์มาคั่วแบบดั้งเดิมขาย โดยมีลูกสาวคนสุดท้ายอายุ 34 คอยช่วย

แม่หมุยเกิดที่บ้านหวาง จ.ระนอง พ่อชื่อนายสวัสดิ์ แม่ชื่อนางมาลี ปัจจุบันเสียชีวิตแล้วทั้งสองคน แม่หมุยมีพี่น้องทั้งหมด 3 คน น้องสาวคนรองอายุห่างกัน 9 ปี ชื่อสุรีย์ เคยแต่งงานกับสามีชื่อนายนาวันซึ่งมีอายุมากกว่า 1 ปี ปัจจุบันหย่าร้างแล้วเพราะหนีไปอยู่กับหญิงคนใหม่ที่มีอายุอ่อนกว่า 10 ปี เปิดร้านเสริมสวยอยู่ที่อำเภอกระบุรี ทั้งลูกสาวอายุ 18 ปี ให้น้องสาวแกเลี้ยง แต่เนื่องจากน้องของแกต้องไปเปิดร้านอาหารที่เกาะพยามจึงฝากลูกสาววัย 18 ปี ชื่อ “แพรวา” ไว้ให้แกเลี้ยงดู น้องคนเล็กของแกที่ชื่อสุพิศ อายุห่างจากแม่หมุย 10 ปี แต่งงานกับนายสายันต์ที่อยู่หมู่บ้านเดียวกัน หลังจากแต่งงาน ได้ 2 ปี ก็มีลูกชายคนแรก ชื่อสามารถ ปัจจุบันอายุ 31 ปี หลังจากนั้นไม่นาน สุพิศก็มีลูกสาวอีก 1 คน ชื่อสาวตรี แกบอกว่าถ้าจำไม่ผิดน้องสาวแกมีลูกอายุห่างกัน 1 ปี คนหลานแกคนที่ชื่อสมชายแต่งงานกับพนักงานแคชเชียร์จุ่มจิ้มชื่ออัญชลีพรและเพิ่งเสียชีวิตไปเมื่อ 2 ปีก่อนตอนอายุได้ 30 ปี เนื่องจากไปดูดไขมัน ตอนนี้อาศัยอยู่กับลูกสาวชื่อนก ห่างจากบ้านของแกไปสามหลัง ตอนนั้นแกอายุ 10 ขวบ กำลังเรียนอยู่ ป.5 โรงเรียนบ้านทุ่งหวาง แม่หมุยเล่าว่าตัวเองต้องลำบากมาตั้งแต่เล็ก ๆ เพราะเกิดในครอบครัวชาวสวนมีฐานะยากจนจึงต้องมีหน้าที่ดูแลน้อง ๆ และคอยช่วยพ่อแม่ทำงานทั้งงานบ้านและกรีดยาง จนอายุได้ 18 ปี เพื่อนซี้ก็อยู่ที่หมู่บ้านท่าฉาง ชวนไปทำงานในเมืองระนองตอนนั้นแกโชคดีที่ห้องอาหารเอสโซ่รับพนักงานเสิร์ฟแม่หมุยจึงตัดสินใจทำงานที่นั่น หลังจากนั้นแม่แกไม่สบายจึงให้แม่หมุยกลับมาช่วยพ่อทำสวน และได้ให้แต่งงานกับนายนาวันลูกชายผู้ใหญ่บ้าน

แม่หมุยมีลูกทั้งหมด 2 คน ผู้หญิง 2 คน ลูกสาวคนโตชื่อออกัส อายุ 37 ปี แต่งงานกับนายณภัทร อายุ 37 ปี เป็นลูกชายของนายประยูรคนในหมู่บ้านเดียวกัน นางออกัสมีลูกชาย 1 คน ชื่อออโต้ อายุ 15 ปี กำลังเรียนชั้น ม.3 ส่วนน้องสาวชื่ออ้อแกน อายุ 32 ปี ป่วยเป็นโรคสมองพิการ ตั้งแต่เด็กตอนนี้อาศัยอยู่บ้านเดียวกับแม่หมุย

แบบฝึกหัด

การเขียนฟังเครือข่าย

คำชี้แจง เรื่องราวชีวิตของสุรรัตน์และครอบครัวเมื่อนักศึกษา
อ่านจบแล้วลองฝึกเขียนฟังเครือข่าย และนำฟังเครือข่ายที่ทำ
เสร็จแล้วไปเปรียบเทียบกับคนอื่น ๆ ว่าเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

2.3 โครงสร้างองค์กรชุมชน (Community Organizations)

โครงสร้าง องค์กรชุมชน

การศึกษาโครงสร้างด้านต่าง ๆ ในชุมชนเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชนมีความจำเป็นต้องศึกษาทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพราะจะช่วยให้เราทราบบทบาท อำนาจหน้าที่และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างองค์กรในชุมชน

สถานะ บทบาท และหน้าที่

ในชุมชน แต่ละคนอาจมีหลายสถานะ หลายหน้าที่ และหลายบทบาททางสังคม บางคนอาจไม่มีบทบาทอะไรมากนักในชุมชน แต่บางคนนอกจากจะมีสถานะและบทบาทใน ครอบครัว เช่น เป็นพ่อของลูก ๆ แล้ว ยังเป็นสมาชิกกลุ่มเสี่ยงวัย เป็นอาสาสมัครสาธารณสุข เป็นกรรมการวัดในชุมชน เป็นลูกหนี้ของนายทุนเงินกู้ และเป็นหัวหน้าให้กับนักการเมืองท้องถิ่น สถานะ หน้าที่ และบทบาทเหล่านี้อาจเชื่อมโยงกันเป็นสามระดับ คือ ปัจเจบุคคล กลุ่ม และเครือข่าย เหมือนกับตัวละครที่มีบทให้เล่นในภาพยนตร์ ตำแหน่งหน้าที่ในระบบความสัมพันธ์หรือ ใน โครงสร้างองค์กรชุมชนเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการกำหนดทัศนคติ พฤติกรรมและการ แสดงออกของบุคคลในชีวิตชุมชน

ประโยชน์ของเครื่องมือโครงสร้าง องค์กรชุมชน

1. ช่วยให้เห็นมิติความสัมพันธ์ในชุมชนอย่างชัดเจน เช่น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การเข้าใจว่าคนกลุ่มไหนหรือตระกูลไหนมีบทบาทต่อชุมชนเชิงการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม และมีความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรหรือขัดแย้งกับคนกลุ่มไหนบ้างเป็นข้อมูลสำคัญที่จะช่วยให้เราจัดความสัมพันธ์ของเรากับชุมชนได้เหมาะสมยิ่งขึ้น
2. ช่วยให้เห็นศักยภาพที่มีอยู่ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้ว เช่น ผู้นำไม่เป็นทางการ องค์กรต่าง ๆ

หลักการสำคัญของโครงสร้างองค์กรชุมชน

1. การศึกษาโครงสร้างองค์กรชุมชนคือการทำความเข้าใจกับระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนแนวทางการศึกษาแยกออกเป็นสองขั้นตอน คือ การทำความเข้าใจแบบแผนความสัมพันธ์ในชุมชนและการจัดทำผังโครงสร้างองค์กรชุมชน
2. การทำความเข้าใจแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องทำอย่างต่อเนื่องเพราะความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นสิ่งที่ซับซ้อนและมีอยู่หลายมิติ ทั้งความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การได้มาซึ่งข้อมูลนี้ต้องอาศัยการพูดคุยการสัมภาษณ์การสังเกต
3. โครงสร้างองค์กรชุมชนไม่ได้มีความหมายเพียงแค่กรรมการกองทุนหรือกลุ่มทางการที่ถูกจัดตั้งขึ้นแต่หมายความถึง “ระบบความสัมพันธ์” เช่น พ่อค้าคนกลางกับเกษตรกรมีความสัมพันธ์กันก็ย่อมจะมีระบบโครงสร้างทางเศรษฐกิจบางประการดำรงอยู่ การศึกษาโครงสร้างองค์กรชุมชนจึงต้องเริ่มจากการมองให้เห็นระบบความสัมพันธ์ที่หลากหลายในชุมชนระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการอาจมีความสำคัญมากกว่าแบบทางการ
4. บทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมของแต่ละบุคคลนั้นมีหลากหลายและอาจมีความสำคัญมากน้อยไม่เหมือนกันการทำผังโครงสร้างองค์กรชุมชนจึงไม่สามารถนำเอาทุกเรื่องมาใส่ไว้ได้จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ ประเมิน และเลือกเฉพาะบทบาท ความสัมพันธ์ที่สำคัญเท่านั้น

วิธี การทำโครงสร้างองค์กรชุมชน

1. การรวบรวมข้อมูลจากการสอบถามสัมภาษณ์หรือสังเกตปฏิสัมพันธ์ในกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ โดยใช้ประเด็นต่อไปนี้เป็นแนวทางรวบรวมข้อมูล

1.1 ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

- ดูว่าอาชีพในชุมชนมีอะไรบ้าง ใครทำอาชีพอะไร มีกลุ่มอาชีพต่าง ๆ หรือไม่ แต่ละอาชีพมีความสัมพันธ์กันอย่างไร

- มีกลุ่มหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจอะไรบ้าง เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนชุมชน กลุ่มเล่นแชร์ นายทุนเงินกู้ กลุ่มขายตรง ใครมีบทบาทสำคัญในกลุ่มเหล่านี้ และกลุ่มเหล่านี้สัมพันธ์กันอย่างไร

- ทรัพยากรท้องถิ่นและปัจจัยการผลิตในชุมชนมีอะไรบ้าง เช่น ป่าไม้ แร่ ที่ดิน แหล่งน้ำ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เครื่องจักร โรงงาน การขนส่งและเงินกู้ การเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้เป็นอย่างไร ใครเข้าถึงและใครเข้าไม่ถึงบ้าง ใครเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตเหล่านี้ ใครมีบทบาทสำคัญในการควบคุมผลประโยชน์เหล่านี้

1.2. ความสัมพันธ์ทางสังคม

- กลุ่มที่มีลักษณะร่วมหรืออัตลักษณ์ทางวัย (กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มวัยแรงงาน กลุ่มคนเฒ่าคนแก่)

- ลักษณะร่วมหรืออัตลักษณ์ทางเพศ (กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเพื่อนกลุ่มเพศที่สาม)

- ลักษณะร่วมหรืออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ เช่น ไทย ลาว เขมร มุสลิม

- ลักษณะร่วมหรืออัตลักษณ์ทางศาสนา เช่น พุทธ คริสต์ อิสลาม

กลุ่มเหล่านี้มีความเป็นมาอย่างไร มีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายร่วมกันอะไรบ้างใครเป็นผู้นำหรือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ บุคคลในกลุ่มมีความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและสัมพันธ์กับบุคคลหรือองค์กรอื่นนอกกลุ่มหรือไม่อย่างไร

7

เครื่องมือศึกษาชุมชน

ชั้น

3

โครงสร้าง
องค์กรชุมชน

1.3 ความสัมพันธ์ทางการเมือง

- โครงสร้างการปกครองท้องถิ่น (แผนผังองค์กร รายชื่อกรรมการ ทบกก และการยอมรับทางสังคม)

- กลุ่มทางการเมือง เช่น กลุ่มผู้สมัครรับเลือกตั้งในระดับต่าง ๆ ห่วงคะแนนและฐานเสียงความสัมพันธ์ระหว่างนักการเมืองระดับชาติกับการเมืองท้องถิ่น กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ และความขัดแย้ง

- เวทีสาธารณะในชุมชน ใครมีบทบาทสำคัญในเวทีต่าง ๆ เช่น ร้านกาแฟในหมู่บ้าน

2 เมื่อรู้และเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในชุมชนแล้วให้นำข้อมูลบุคคลกลุ่มและเครือข่ายที่ได้มาทำเป็นแผนผังโครงสร้างองค์กรชุมชน โดยใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ คล้ายกับที่ใช้ในผังเครือญาติ

3. การเขียนผังโครงสร้างเริ่มจากผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนซึ่งอาจเป็นผู้นำที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ เขียนสัญลักษณ์ตัวบุคคลแทนผู้นำ จากนั้นระบุตัวบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับผู้นำจากนั้นโยงเส้นเชื่อมระหว่างบุคคลแสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีอยู่

4. หากบุคคลนั้นเป็นสมาชิกกลุ่ม ให้เขียนสัญลักษณ์แทนสมาชิกกลุ่มที่สำคัญ และเขียนเชื่อมโยงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และขีดเส้นประล้อมสมาชิกในกลุ่มให้เห็นว่าเป็นกลุ่มเดียวกัน

5. หากบุคคลมีความสัมพันธ์ข้ามกลุ่ม ให้เขียนเส้นเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ซึ่ง ทำให้เราได้เครือข่ายทางสังคมของแต่ละคน

สัญลักษณ์

โครงสร้างองค์กรชุมชน

เครื่องมือศึกษาชุมชน

7

ชั้น

3

โครงสร้าง
องค์กรชุมชน

สรุป

หลักการสำคัญ

1. โครงสร้างองค์กรชุมชนคือระบบความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนทั้งระบบ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การวิเคราะห์โครงสร้างองค์กรชุมชนจะทำให้เข้าใจถึงบทบาท หน้าที่ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจขององค์กรชุมชน
2. รายชื่อคณะกรรมการต่าง ๆ ที่ปรากฏในแผ่นกระดาษอาจเป็นรายชื่อที่จัดตั้งไว้ โดยไม่มีความเคลื่อนไหวหรือไม่ีบทบาทใด ๆ ทางสังคมควรให้ความสำคัญกับองค์กรที่ปฏิบัติการหรือมีกิจกรรมและองค์กรธรรมชาติที่ไม่เป็นทางการ
3. การเข้าใจระบบความสัมพันธ์ในชุมชนทำให้เห็นบทบาทหน้าที่และอำนาจภายในชุมชน
4. โครงสร้างองค์กรชุมชนคือศักยภาพของชุมชน คนทำงานชุมชนจึงต้องรู้และเข้าใจมิติความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในชุมชน

ข้อแนะนำ

1. การเก็บข้อมูลต้ององค์กรที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการโดยเฉพาะองค์กรที่ไม่เป็นทางการมักมีศักยภาพการทำงาน เนื่องจากเป็นองค์กรธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากความสมัครใจ และความต้องการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน
2. ข้อมูลบางอย่างอาจมองไม่เห็นไม่ชัดจากการพูดคุย จึงควรใช้การสังเกตร่วมด้วยควรเก็บข้อมูลในระดับที่เป็นปฏิบัติการองค์กร (organization in action) ให้ได้มากที่สุด
3. การเข้าใจโครงสร้างองค์กรชุมชนต้องอาศัยระยะเวลาจึงไม่ควรเร่งรัดเขียนผังโครงสร้างองค์กรชุมชน แต่ควรเน้นที่การพูดคุย สังเกตและเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อเรียนรู้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนก่อน

2.4 แผนที่ทรัพยากรชุมชน

แผนที่ทรัพยากร

ชุมชน

๒ แผนที่ทรัพยากรหรือระบบสุขภาพชุมชนสามารถเลือกใช้อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนของตนเอง ในเอกสารตำราหลายฉบับเลือกนำเสนอระบบสุขภาพชุมชนเพื่อที่จะศึกษาให้เห็นถึงภาพรวมของสุขภาพชุมชนซึ่งมีผลกระทบถึงความเป็นอยู่ในมิติต่าง ๆ ส่วนเครื่องมือแผนที่ทรัพยากรที่เลือกนำเสนอ ณ ที่นี้ด้วยเหตุผลว่าระบบสุขภาพชุมชนมุ่งเน้นศึกษาการดูแลสุขภาพของประชาชนไปจนถึงระบบการแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์วิชาชีพ ซึ่งดูเหมาะสมกับผู้เกี่ยวข้องในแวดวงสาธารณสุขมากกว่า

แผนที่ทรัพยากรจะช่วยให้ทราบถึงพื้นที่ทางกายภาพของทรัพยากรในชุมชนที่มีซึ่งเหมาะกับการศึกษาสำหรับผู้เริ่มต้น นักเรียน นักศึกษา และผู้ที่ไม่ได้อยู่ในแวดวงสาธารณสุขมากกว่า แผนที่ทรัพยากรสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการจัดการทรัพยากรโดยจะเห็นถึงความสำคัญ ปริมาณ ความถี่การใช้งานและจำนวนชาวบ้านที่พึ่งพิงกับฐานทรัพยากรต่าง ๆ

ก การทำแผนที่ทรัพยากรชุมชนจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เห็นว่าชุมชนมีการจัดการทรัพยากรอย่างไร โดยเป็นส่วนเพิ่มเติมจากการทำปฏิทินชุมชน กระบวนการทำนั้นมีหลักการเช่นเดียวกับแผนที่เดินดินเพียงแต่แผนที่ทรัพยากรมุ่งเน้นให้เห็นถึงทรัพยากรที่ชุมชนใช้และทราบว่าตรงไหนมีอะไรให้นำไปใช้รับประทานหรือขายได้ ในพื้นที่ป่าใหญ่ของชุมชนมีอะไร แม่น้ำลำคลองหนองบึงมีอะไร ใต้ดินมีอะไร (ประติษฐ์ สีสานิมิต.23:2551)

7
ชั้น

4
แผนที่
ทรัพยากร
องค์กรชุมชน

ประโยชน์ของเครื่องมือแผนที่ ทรัพยากรชุมชน

1. ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน และฐานทรัพยากรภายในชุมชน
2. เข้าใจการจัดการพื้นที่สาธารณะภายในชุมชนโดยเฉพาะที่เป็นฐานทรัพยากร
3. เข้าใจวิถีทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่
เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากร

หลักการสำคัญของแผนที่ทรัพยากรชุมชน

1. การทำแผนที่ทรัพยากรต้องอาศัยการสำรวจอย่างละเอียดถึงจะได้ข้อมูลที่ครบถ้วน เพราะฉะนั้นมีความจำเป็นที่ต้องเดินสำรวจด้วยตนเองเช่นเดียวกับการทำแผนที่เดินดินและสามารถอาศัยพาหนะในกรณีที่เป็นพื้นที่ห่างไกล
2. การใช้ข้อมูลแบบบูรณาการ การนำแผนที่เดินดินมาประกอบ การใช้ข้อมูลจากการศึกษาองค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรชุมชน จะสามารถช่วยลดภาระการทำงานและเข้าใจความหมายทางสังคมและรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรชุมชนได้มากขึ้น
3. เนื่องจากพื้นที่ทางกายภาพภายในหมู่บ้านอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลา ดังนั้นจะเป็นประโยชน์มากหากสามารถตรวจสอบแผนที่ทรัพยากรที่ทำขึ้นกับแผนที่ของชุมชนที่เคยทำไว้ (คู่มือการลงภาคสนามสังคมวิทยาชนบท : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

วิธี การทำแผนที่ทรัพยากรชุมชน

1. กำหนดขอบเขตการทำให้ชัดเจน
2. ลงพื้นที่เดินสำรวจ พูดคุยกับชาวบ้าน และสังเกตสิ่งแวดล้อมควรหลีกเลี่ยงการสังเกตการณ์ด้วยการขับรถยนต์
3. บันทึกรายละเอียดทรัพยากรโดยการวาดภาพลงในแผนที่โดยใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ แทนที่พร้อมอธิบายความหมาย
4. เขียนอธิบายรายละเอียดทางกายภาพของทรัพยากรนั้น เช่น ในคลองมีอะไร ในป่ามีอะไรนำมารับประทานและขายได้ เป็นต้น
5. ทำสัญลักษณ์พร้อมคำอธิบาย เช่น เครื่องหมายกากบาทหรือใช้สี รง ติดดาวในทรัพยากรที่สนใจเป็นพิเศษ

สรุป

เครื่องมือศึกษาชุมชน

7
ชั้น

4

แผนที่
ทรัพยากร
องค์กรชุมชน

หลักการสำคัญ

1. เดินให้ทั่วดูให้เห็นด้วยตนเอง การเดินจะพบเห็นทรัพยากรชุมชนแล้วจะเข้าใจถึงการใช้ประโยชน์และแนวโน้มของทรัพยากรในชุมชนมากขึ้น
2. สังเกตพื้นที่ทางกายภาพ การเข้าถึงทรัพยากรและการใช้งาน

ข้อแนะนำ

ข้อมูลบางอย่างไม่สามารถใช้การสังเกตด้วยตาเพียงอย่างเดียวจำเป็นต้องสอบถามคนในชุมชนเช่น ผู้นำชุมชน ผู้ใช้ประโยชน์ และชาวบ้านเพื่อประกอบการพิจารณา

แบบฝึกหัด

คำชี้แจง

ให้นักศึกษาวาดแผนที่ทรัพยากรชุมชนของตนเอง

เครื่องมือศึกษาชุมชน

7
ชั้น

4

แผนที่
ทรัพยากร
องค์กรชุมชน

2.5 ปฏิทินชุมชน

ปฏิทินชุมชน

ปฏิทินชุมชน คือ ตารางกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งรวบรวม เหตุการณ์และปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันของชุมชนในรอบปี รอบเดือน หรือช่วง ระยะเวลาหนึ่ง เช่น สิ่งที่คุณในแต่ละอาชีพทำในแต่ละช่วงของการผลิตตลอดทั้งปี หรือ กิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น งานบุญ ประเพณี เทศกาลหรือข้อประเพณีที่นิยมปฏิบัติในชุมชน

ในชุมชนเกษตรกร ปฏิทินชุมชนอาจรวมเอากิจกรรมด้านการเกษตรที่เกิดขึ้นตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดฤดูกาลผลิต อาจรวมทั้งการเดินทางอพยพเข้าเมืองไปหางานทำในฤดูแล้ง การเปิดเทอมปิดเทอมของลูกหลาน การกลับมาเยี่ยมบ้านของลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่น ช่วงเวลาที่ชาวบ้านบวชลูกหลาน แต่งงาน เทศกาลงานบุญต่าง ๆ รวมทั้งปรากฏการณ์ ธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม เป็นต้น รายละเอียดเหล่านี้นำมาช่วยวางแผนในการทำงานต่อไป

ประโยชน์ของเครื่องมือปฏิทินชุมชน

1. เข้าใจวิถีชีวิตชุมชน ประเพณีปฏิบัติของชุมชนที่เกิดขึ้นในรอบวัน รอบเดือน รอบปี หรือแต่ละฤดูกาล ปฏิทินชุมชนช่วยให้คนทำงานชุมชนรู้ว่าช่วงเวลาหนึ่ง ๆ มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง
2. เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน หรือปรากฏการณ์บางอย่างที่เราคิดว่าเกิดขึ้นโดยบังเอิญนั้นเมื่อศึกษาลำดับเวลาให้ชัดเจนจะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์นั้นเป็นผลเกี่ยวโยงมาจากเหตุการณ์อื่น เช่น โรคบางชนิดเกิดจากแบบแผนพฤติกรรมบางประการในชุมชน หรือการกักกันอกระบบอาจสัมพันธ์กับฤดูกาลผลิต เป็นต้น
3. ช่วยให้การวางแผนทำงานกับชุมชนได้มีประสิทธิภาพ สามารถจัดตารางการทำงานสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนได้ถูกจังหวะเวลา

หลักการสำคัญของปฏิทินชุมชน

ปฏิทินชุมชนเป็นการนำกิจกรรมเหตุการณ์และปรากฏการณ์มารวบรวมให้เห็นเป็นลำดับเวลา การทำปฏิทินชุมชนมีหลักการคือ

1. จำแนกกิจกรรมชุมชนเพื่อทำเป็นปฏิทินชุมชน 2 ลักษณะ คือ ปฏิทินด้านเศรษฐกิจและปฏิทินด้านวัฒนธรรม

- ปฏิทินเศรษฐกิจ รวบรวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หรือ กิจกรรมที่เกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

- ปฏิทินวัฒนธรรม รวบรวมกิจกรรมด้านสังคม วัฒนธรรมประเพณีที่พบเห็นในชุมชน

2. การรวบรวมข้อมูลกิจกรรมเกี่ยวกับอาชีพเพื่อทำปฏิทินเศรษฐกิจต้องครอบคลุมอาชีพ 3 แบบ ได้แก่

7
ชั้น

5
ปฏิทิน
ชุมชน

- อาชีพของคนในชุมชนนั้นทำอยู่ในชุมชนเอง เช่น ชุมชนชาวนา มีชาวนาทำนา อยู่ในหมู่บ้านตนเอง ชุมชนสวนยางมีชาวสวนยางทำสวนยางในชุมชนตนเอง

- อาชีพของคนอื่นที่มามีมาหากินในชุมชน เช่น แรงงานอพยพจากประเทศเพื่อนบ้านมารับจ้างอยู่ในชุมชน

- อาชีพของคนในชุมชนที่ไปทำมาหากินที่อื่น เช่น คนหนุ่มคนสาวอพยพเข้าเมืองมาทำงานในโรงงาน แรงงานอีสานไปทำงานรับจ้างทำสวนในภาคใต้ หรือคนงานไทยที่ไปทำงานต่างประเทศ

อาชีพต่าง ๆ เหล่านี้มักมีวงจรกิจกรรมในรอบปีแตกต่างกันซึ่งสัมพันธ์กับการใช้แรงงาน การเดินทาง การมีรายได้ การเป็นหนี้สิน การพักผ่อนหรือความเครียด แตกต่างหมุนเวียนไปในรอบปี การศึกษาต้องศึกษารายละเอียดกิจกรรมย่อยในแต่ละอาชีพเพื่อนำมาแจกแจงใส่ไว้ในปฏิทินชุมชนด้านเศรษฐกิจ

3. ปฏิทินวัฒนธรรมรวบรวมกิจกรรมด้านสังคมวัฒนธรรม ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ กิจกรรมบางอย่างมีกำหนดเวลาที่แน่นอน เช่น วันสำคัญทางศาสนา เทศกาลกินเจของคนเชื้อสายจีน การถือศีลอดของชาวมุสลิม ตลอดจนเทศกาลงานประเพณีสากลของชาติ เช่น วันสงกรานต์ วันลอยกระทง บางชุมชนที่มีกลุ่มทางวัฒนธรรมหรือชาติพันธุ์ที่หลากหลายจำเป็นต้องรวบรวมข้อมูลให้ครอบคลุมกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมักมีปฏิทินวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

วิธี การทำปฏิทินชุมชน

1. รวบรวมข้อมูลอาชีพในชุมชน คัดเลือกอาชีพที่สำคัญ เช่น เป็นอาชีพของคนส่วนใหญ่ อาชีพในกลุ่มเป้าหมายในงานพัฒนา (รวมถึงอาชีพของคนในชุมชน ที่ไปทำมาหากินที่อื่น และที่ทำงานอยู่ในชุมชนด้วย) จากนั้นสอบถามหรือสัมภาษณ์ผู้ที่ทำอาชีพนั้นให้ได้ข้อมูลลำดับของกิจกรรมหรือภารกิจในอาชีพนั้น ๆ โดยละเอียด จากนั้นจึงนำข้อมูลมาเรียบเรียงหรือลงในช่องตาราง
2. ข้อมูลปฏิทินวัฒนธรรมครอบคลุมมากกว่าเรื่องเทศกาล งานบุญ งานประเพณีรวมถึงกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นประจำ เช่น เปิด-ปิดเทอม ในทางปฏิบัติอาจเริ่มจากงานเทศกาลทางศาสนาในท้องถิ่นซึ่งมักกำหนดเวลาเป็นที่รู้จักกันในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้น จากนั้นใช้กิจกรรมทางศาสนาในปฏิทินเป็นตัวอย่างเพื่อสอบถามกิจกรรมอื่น ๆ ต่อไปโดยสอบถามจากหลาย ๆ กลุ่มเพื่อให้ได้กิจกรรมสำคัญของแต่ละกลุ่มอย่างครบถ้วน
3. ปฏิทินชุมชนที่รวบรวมขึ้นไม่ได้มีไว้เพื่อเก็บเป็นข้อมูลไว้เฉย ๆ แต่นำมาเป็นประโยชน์ในการทำงาน ซึ่งอาจทำได้โดยการตั้งคำถาม 2-3 ประการ คือ
  - ปฏิทินงานพัฒนาหรือตารางงานบริการสอดคล้องกับปฏิทินชุมชนหรือไม่อย่างไร (เช่น กำหนดวันคลินิกตรวจผู้ป่วยเบาหวานไว้ทุกวันพุธ แต่ชาวบ้านมีรถออกจากหมู่บ้านอาทิตย์ละ 2 วัน คือวันอังคารและพฤหัสบดี หากเป็นเช่นนี้ก็ต้องปรับเปลี่ยนตารางงานใหม่)
  - กิจกรรมในปฏิทินชุมชนเป็นประโยชน์ต่องานที่ทำหรือไม่ อย่างไร เช่น งานบุญเพรสเดือนสี่ พ่อบ้านแม่บ้านมาทำบุญที่วัดกันมาก จะให้เจ้าอาวาสเทศน์เตือนภัยการไปเล่นน้ำที่แม่น้ำของเด็ก ๆ เพราะข้อมูลสถิติพบว่ามีเด็ก ๆ จมน้ำเสียชีวิตเพราะไปเล่นน้ำในฤดูร้อนช่วงเดือนสี่ เดือนห้ามากที่สุด
  - กิจกรรมในปฏิทินชุมชนส่งผลต่อชุมชน เช่น งานบุญมีวัยรุ่นทะเลาะวิวาท การดื่มสุราในงานบุญ งานบวช งานแต่งงานและงานศพ ควรทำอย่างไร บางช่วงของการทำการเกษตรมีการใช้ยาฆ่าแมลงมากจะทำอย่างไร

สรุป

เครื่องมือศึกษาชุมชน **7** ชั้น

5 ปฏิทินชุมชน

หลักการสำคัญ

1. การศึกษาปฏิทินชุมชนคือการเรียนรู้วิถีชุมชน การศึกษาปฏิทินชุมชนทำให้รู้จักและเข้าใจมิติของเวลาในโลกของชาวบ้านมากยิ่งขึ้น และสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนได้อย่างเหมาะสม
2. ปฏิทินชุมชนจะนำไปสู่การวางแผนการทำงานที่เหมาะสมในการกำหนดตารางการทำงานให้สอดคล้องกับเวลาของชุมชน

ข้อแนะนำ

1. อาชีพในชุมชนอาจมีเรื่องอ่อนไหวหรือเป็นเรื่องผิดกฎหมายการสืบเสาะหาข้อมูลเกี่ยวกับอาชีพหรือกลุ่มคนที่น่าสงสัยจึงควรทำด้วยความระมัดระวัง
2. คนคนหนึ่งหรือครอบครัวหนึ่งอาจประกอบอาชีพหลายอย่าง มีหลายบทบาทหน้าที่ การสอบถามหรือสัมภาษณ์จึงต้องมีความละเอียดถี่ถ้วน
3. ต้องฝึกการสังเกตและจดบันทึกเรื่องราวของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน
4. การเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในงานบุญ งานประเพณีจะช่วยให้รับรู้ข้อมูลโดยตรงและเห็นรายละเอียดกิจกรรมชัดเจนยิ่งขึ้น
5. ในการทำโครงการหรือการวิจัยที่มีกำหนดเวลาการมีปฏิทินชุมชนจะช่วยให้การวางแผนการทำงานดีขึ้น การรู้ล่วงหน้าว่าพิธีกรรมหรือกิจกรรมจะเกิดขึ้นในช่วงใดจะช่วยให้เราเตรียมตัว

ตัวอย่าง

ปฏิกิริยาชุมชน

แบบฝึกหัดที่ 1

คำชี้แจง

ให้นักศึกษาเขียนปฏิทินชุมชนของตนเอง เริ่มด้วยการประมาณว่าในชุมชนตนเองประกอบอาชีพใด มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมด้านวัฒนธรรมอะไรบ้าง

แบบฝึกหัดที่ 2

คำชี้แจง

ให้นักศึกษาฝึกเขียนปฏิทินวัฒนธรรมในรอบปีชุมชนตนเอง

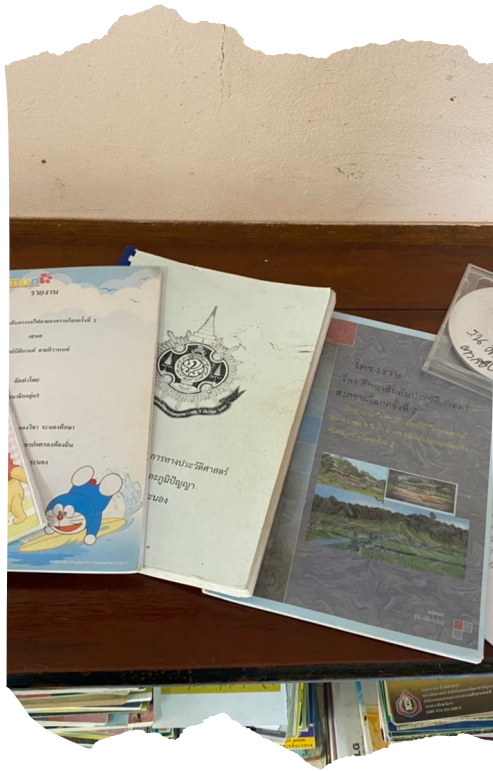
แบบฝึกหัดที่ 3

คำชี้แจง

ให้นักศึกษาจับคู่กิจกรรมด้านวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในรอบปี

มกราคม	กรกฎาคม	สิงหาคม	เมษายน
ธันวาคม	กุมภาพันธ์	มีนาคม	พฤศจิกายน
พฤษภาคม	มิถุนายน	กันยายน	ตุลาคม

กิจกรรมทางวัฒนธรรม	เดือน
เทศกาลกินเจ	
ประเพณีสวดกลางบ้าน	
ประเพณีเสด็จพระแข่งเรือ	
งานประเพณีขึ้นถ้ำพระขยางค์	
ถนนคนเดิน	
งานมหัศจรรย์ถนนเรื่องราษฏร์	
งานอาบน้ำแร่ และนอง	
สมโภชพระเจดีย์ดามุ	

7
เครื่องมือศึกษาชุมชน ชั้น

6
ประวัติศาสตร์
ชุมชน

2.6 ประวัติศาสตร์ชุมชน (Local History)

ประวัติศาสตร์ชุมชน

ป รัชศาสตร์ชุมชนเป็นเรื่องราวเหตุการณ์เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนในช่วงระยะเวลาหนึ่งเป็นประวัติศาสตร์ที่บอกเล่าจากมุมมองของชุมชน แตกต่างจากประวัติศาสตร์ที่นักวิชาการเขียน

ประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นส่วนผสมของข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ จินตนาการและความทรงจำของท้องถิ่นซึ่งถูกสืบทอดผ่านชื่อเรียก เรื่องเล่า ตำนาน สถานที่ บ้านที่ก ขนบธรรมเนียมประเพณี และแบบแผนการปฏิบัติต่าง ๆ ของชุมชน ประวัติศาสตร์ของชุมชนจึงได้รับการเรียนรู้ตีความ และสืบทอดผ่าน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ประวัติศาสตร์ชุมชนมีบทบาทสำคัญต่ออัตลักษณ์ความรู้สึก นึกคิด ทัศนคติ และ ท่าทีของชุมชนต่อสิ่งต่าง ๆ จนอาจกล่าวได้ว่าชุมชนเป็น ผลผลิตของประวัติศาสตร์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนจึงเป็นการ ถอดถอน อคติและเป็นการเรียนรู้ชุมชนอย่างเข้าใจบริบท

ประโยชน์ของเครื่องมือประวัติศาสตร์ชุมชน

1. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นเสมือนการทำความเข้าใจคนคนหนึ่งว่าเขามีความเป็นมาอย่างไร เติบโตมาในครอบครัวแบบไหน เคยประสบกับอะไรมาบ้างในชีวิตช่วยให้เข้าใจคนคนนั้นได้ดีประวัติศาสตร์ชุมชนก็เช่นเดียวกัน
2. ช่วยลดอคติหรือภาพลักษณ์แบบเหมารวมที่มีกับชุมชน เช่น เห็นว่าชุมชนไม่ให้ความร่วมมือในงานพัฒนา เมื่อไปศึกษาความเป็นมาพบว่ามีสาเหตุที่ทำให้เข้าใจได้
3. การเข้าใจเรื่องราวความเป็นมาเป็นไปสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนทำให้สามารถเลือกวิธีการทำงานกับชุมชนให้สอดคล้องกับประสบการณ์ และศักยภาพของชุมชนได้ดีขึ้น

หลักการสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชน

1. ประวัติศาสตร์ชุมชนไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรการค้นหาลักษณะจึงเป็นเรื่องยากส่วนใหญ่อาศัยความทรงจำ เรื่องเล่า หรืออาจเป็นสิ่งที่ถูกบันทึกไว้ในชื่อเรียก เช่น ชื่อสถานที่ ข้าวของ บุคคลในเรื่องเล่า คำสอน เพลง พิธีกรรม หรือแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ การหาข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนจึงต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้
2. ประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นเรื่องของจินตนาการและการตีความพอ ๆ กับข้อเท็จจริงประวัติศาสตร์ชุมชนอาจขัดแย้งแตกต่างกับประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการ หรือในชุมชนเดียวกันก็อาจมีเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันไปตามผู้ออกเล่า
3. การทบทวนประวัติศาสตร์ร่วมกับชุมชนเป็นการเรียนรู้สำคัญอย่างหนึ่งเพราะช่วยให้เห็นถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ชีวิตในชุมชนเป็นอย่างที่เห็นในปัจจุบัน มักกระตุ้นให้เกิดสำนึกทางประวัติศาสตร์และสำนึกทางการเมืองทำให้ ชุมชน “รู้สึกตัว” และลุกขึ้นกำหนดชะตาชีวิตของตัวเอง
4. ทุกชุมชนไม่ว่าจะเป็นชนบทหรือเมืองล้วนมีประวัติศาสตร์การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจึงไม่ใช่จะทำได้แต่เฉพาะชุมชนดั้งเดิมที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมายาวนานหรือเป็นชุมชนในชนบทประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองแม้จะมีความเป็นมาเพียงช่วงเวลาสั้น ๆ ก็ช่วยให้เข้าใจลักษณะความเป็นอยู่หรือปัญหาของชุมชนดีขึ้นได้ เช่นกัน

วิธี การทำประวัติศาสตร์ชุมชน

1. การหาความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นเพื่อจะช่วยให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนได้ดีขึ้น เช่น รู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ล้านนาเกี่ยวกับครุบาศรีวิชัยทำให้เราเชื่อมโยงเรื่องราวของพ่ออุ้ยที่บอกเล่าเรื่องราวที่ชาวบ้านสมัยนั้นเดินทางไปช่วยสร้างทางขึ้นดอยสุเทพหรือการเข้าใจประวัติศาสตร์จังหวัดชายแดนใต้ทำให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของประชาชนที่นั่น
2. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนต้องอาศัยการสอบถามหรือสัมภาษณ์จากผู้รู้ในท้องถิ่นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) ที่ดีเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญอาจเริ่มจากผู้อาวุโส คนเฒ่าคนแก่ พระหรือนักบวช ผู้นำชุมชนด้านต่าง ๆ
3. การสอบถามหรือสัมภาษณ์เรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนอาจทำได้ง่ายโดยการแบ่งเรื่องราวคำถามออกเป็นหมวดหมู่ เช่น ประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์การเมือง และประวัติศาสตร์สุขภาพ โดยการสัมภาษณ์หรือสอบถามเน้นไปที่คำถามหลักของการศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ คือ ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร กับใคร
4. ข้อมูลที่ได้จากการสอบถามและสัมภาษณ์นี้สามารถนำมาเรียบเรียงเป็นบทความพรรณนาเรื่องราวประวัติศาสตร์เหมือนในตำราเรียนได้ แต่ในที่นี้จะนำเสนอเป็นแผนผังที่แสดงภาพทั้งหมดของเรื่องราวประวัติศาสตร์ให้เข้าใจแบบง่ายด้วยสัญลักษณ์ต่อไปนี้

สัญลักษณ์

ที่ใช้ในแผนผังประวัติศาสตร์ชุมชน

สรุป

หลักการสำคัญ

1. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนคือการเรียนรู้ผ่านเรื่องราวประสบการณ์ความทรงจำและบทเรียนที่ผ่านมาของชุมชน
2. ชุมชนเป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์ชุมชนมีบทบาทต่อความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ และพฤติกรรมทางสังคมของชุมชน
3. การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนช่วยลดอคติและเพิ่มความละเอียดอ่อนในการทำงานชุมชน

ข้อเสนอแนะ

1. ประวัติศาสตร์และความทรงจำทางสังคมของชุมชนไม่เพียงแต่ได้มาจากการบอกเล่าแต่ยังจารึกไว้ในชื่อเรียกสถานที่ ข้าวของ คำสอน เพลง พิธีกรรม หรือแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ
2. ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนไม่ควรมุ่งทำพงศาวดารชุมชนตั้งแต่แรก เพราะอาจทำให้มองข้ามรายละเอียดที่สำคัญไป ควรให้ความสำคัญกับการพูดคุยรับฟังเรื่องราวจากเรื่องเล่าต่าง ๆ ของผู้คนในชุมชน
3. ระมัดระวังที่จะไม่ด่วนสรุปเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชุมชนและพึงตระหนักว่าประวัติศาสตร์ชุมชนอาจมีหลายชุดซึ่งแตกต่างหรือขัดแย้งกันได้
4. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนนอกจากสัมภาษณ์ผู้สูงอายุแล้ว อาจจะต้องศึกษาข้อมูลได้จากสมุดบันทึกหรือเอกสารอ้างอิงต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชน
5. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนไม่ควรมองหาแต่ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นแต่ควรทำความเข้าใจกับความรู้สึกนึกคิดของคนในชุมชนต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

แบบฝึกหัดที่ 1

คำชี้แจง

ให้นักศึกษาอ่านเรื่องประวัติความเป็นมาของชุมชนแห่งหนึ่งเมื่ออ่านจบแล้วให้นักศึกษาเขียนผังประวัติศาสตร์ชุมชน

ประวัติศาสตร์ชุมชนคลองจรเข้

หมู่บ้านแห่งนี้ก่อตั้งขึ้นตั้งแต่เมื่อใดไม่มีใครทราบแต่หากประมาณจากต้นมะขามใหญ่ที่ปลูกไว้ที่กลางหมู่บ้านแล้ว ชุมชนคลองจรเข้แห่งนี้คงจะมีอายุมากกว่า 100 ปี เคยมีบันทึกของทางการระบุว่า หน่วยปราบศัตรูพาลเคยออกมาฉีดยาที่นี้เมื่อปี พ.ศ. 2480 คือเมื่อประมาณ 70 กว่าปีก่อน สมัยโน้นยังไม่มีถนนหนทางหมอฝรั่งที่มาออกหน่วยศัลยกรรมต้องลงเรือมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา และลัดเลาะมาตามคลองจรเข้เพื่อเข้ามาฉีดยาที่หมู่บ้าน คลองที่วุ่นนี้เป็นเส้นทางคมนาคมของชาวบ้าน จวบจนปี พ.ศ. 2518 คลองนี้จึงถูกถมจากโครงการสร้างงานในชนบทในยุคเงินผันของรัฐบาลคึกฤทธิ์ ชาวบ้านบอกว่าคลองที่ถูกถมไปนี้ทำให้เกิดน้ำท่วมใหญ่ทุกสอง-สามปี ที่ท่วมใหญ่สุดสองครั้งก็คือ พ.ศ. 2526 และ พ.ศ. 2538 ในปี 2526 หลังน้ำท่วมใหญ่เกิดโรคระบาดในหมู่บ้าน ทั้งโรคผิวหนัง อุจจาระร่วง และอาหารเป็นพิษ ส่วนปี 2538 นั้น หมอจากสถานีอนามัยที่ก่อสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2530 ได้มารณรงค์ ปิดบ่อน้ำ แจกปูนขาวและยาฆ่าเชื้อ ทำให้ไม่เกิดโรคระบาดอะไรเลย ในเรื่องโรคระบาดนั้น คุณตาคง คนเก่าแก่ที่อายุมากที่สุดหมู่บ้าน ปัจจุบันอายุ 82 ปี เล่าว่า เมื่อก่อนตอนที่แกอายุได้ 15 ปี ในหมู่บ้านเกิดไข้ทรพิษระบาดหนัก ติดไข้ทรพิษเกือบทุกคน ตายไปเสียเกือบครึ่งหมู่บ้าน ตัวแกเองก็ป่วยเหมือนกันแต่รอดชีวิตมาได้ แกยังมีรอยบุ๋บตามใบหน้าที่เกิดจากแผลเก่าของไข้ทรพิษ แกบอกว่าคนในหมู่บ้านพากันอพยพหนี ทั้งหมู่บ้านร้างไว้เกือบ 5 ปี จนเมื่อความหวาดกลัวชาวบ้านจึงอพยพกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านแห่งนี้อีก ตาคงแกลเป็นเจ้าของโรงสี ซึ่งแกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2498 ก่อนหน้าที่แกจะสร้างโรงสีแกจะซื้อข้าวเปลือกจากชาวบ้านและบรรทุกเรือไปขายที่บางกอก กระทั่งปี 2498 แกไปได้ช่างชาวจีนไหหลำที่รับสร้างโรงสีตามผังแม่น้ำเจ้าพระยามาแล้วหลายโรง แกจ้างช่างจีนสร้างอยู่ 8 เดือนก็เสร็จ หลังจากนั้น 5 ปี ผู้ใหญ่ศักดาภิสร้างโรงสีโรงที่สองของหมู่บ้านขึ้น รับซื้อและรับสีข้าวแข่งกับตาคง นับตั้งแต่นั้น ตระกูลตาคง กับตระกูลผู้ใหญ่ศักดาภิสร้างก็เป็นผู้แข่งขันกันทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง

ผู้ใหญ่ศักดาภิสร้างได้เปรียบตาคงตรงที่แกเป็นผู้ใหญ่บ้าน ทำให้แกรู้ช่องทางทำมาหากิน พอรัฐบาลจะตัดถนนเข้ามาที่หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2510 แกก็รับซื้อที่ดินติดถนน จนปัจจุบันแกเป็นเจ้าของที่ดินมีราคาในหมู่บ้านเกือบทั้งหมด ช่วงปี 2528 ราคาที่ดินพุ่งสูงเกินไปหลายแปลง แกแบ่งเงินให้ลูกชายแก 3 คน ได้ไปคนละล้านแต่ไม่ทันข้ามปีลูกชายของแกคนหนึ่งก็ตายจากโรคเอดส์ ว่ากันว่าเอาเงินไปเที่ยวผู้หญิงไม่เว้นแต่ละคืนคิดว่าเป็นผู้ป่วยเอดส์รายแรกของหมู่บ้านซึ่งป่วยไม่ทันข้ามปีก็ตายไป

โรงเรียนในหมู่บ้านก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 โดยการสนับสนุนจากหลวงพ่อบุญ เจ้าอาวาสวัดสมัยนั้น เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ปี 2500 ปีนั้นเป็นปีที่ทุ่งพุทธกาลชาวบ้านอยากให้วัดที่หมู่บ้านซึ่งไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาติดต่อกันมาตั้งแต่ไข้ทรพิษระบาดใหญ่ ได้มีพระสงฆ์มาประจำให้ชาวบ้านได้ทำบุญ ในปีทุ่งพุทธกาลนี้เองชาวบ้านได้ไปนิมนต์พระอาจารย์สีมาเป็นเจ้าอาวาสวัดหนองจรเข้ หลวงพ่อบุญได้ พัฒนาวัดและได้สนับสนุนให้สร้างโรงเรียนขึ้นในวัด และยังได้สนับสนุนให้เกิดกองทุนพัฒนาหมู่บ้านในปี 2522 กองทุนยาในปี 2524 ศูนย์เด็กเล็กในปี 2526 และยังสนับสนุน ให้ใช้พื้นที่วัดเป็นศูนย์ส่งเสริมอาชีพให้กับผู้ติดเชื้อเอดส์ ซึ่งก่อตั้งกลุ่มขึ้นในปี 2530 หลังจากลูกชายผู้ใหญ่ศักดาภิสร้างตายไปไม่ถึงปี

2.7 ประวัติชีวิต (Life Story)

ประวัติชีวิต

ป วัติชีวิตเป็นเรื่องราวของบุคคลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมาเป็น “เรื่องราว” ที่มีมากกว่า “ข้อมูลหรือข้อเท็จจริง” เช่น วันเดือนปีเกิด ประวัติการ ประวัติการทำงาน ที่เรียงเป็นข้อ ๆ ประวัติชีวิตบอกเล่าแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตที่ผสมผสานข้อเท็จจริงกับเรื่องราวเป็นเรื่องเล่าที่สะท้อนคุณสมบัติ บุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย รวมทั้งความรู้สึกนึกคิดของบุคคลนั้น ๆ ที่นอกจากจะทำให้เราเข้าใจตัวตนและชีวิตของบุคคลนั้นแล้ว ยังสามารถเข้าใจสังคมและชุมชนรวมถึงเข้าใจถึงยุคสมัยที่บุคคลนั้นมีชีวิตอยู่

ประวัติชีวิตอาจถูกเรียบเรียงเป็นเรื่องราวหรือนำมาเรียงร้อยเป็นลำดับตาม Timeline หรือเส้นทางเวลาจะช่วยให้เห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงชีวิตได้ง่ายขึ้น

ประโยชน์ของเครื่องมือประวัติศาสตร์

1. ประวัติชีวิตหรือเรื่องราวประสบการณ์ของผู้คนในชุมชนช่วยให้เราเห็นว่าค่านิยมและวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งเป็นเรื่องนามธรรมนั้นมีรูปธรรมการแสดงออกเป็นอย่างไรค่านิยมหรือวัฒนธรรมเรื่องใดมีความสำคัญและมีผลอย่างเป็นรูปธรรมต่อชีวิตของผู้คนอย่างไร
2. ประวัติชีวิตของคนแต่ละรุ่นในชุมชนสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนได้เป็นอย่างดี
3. ทำให้เห็นถึงศักยภาพและทุนมนุษย์ที่มีอยู่ในชุมชน
4. ช่วยเพิ่มมิติของความเป็นมนุษย์ให้กับงานชุมชนช่วยให้งานมีความหมายและช่วยให้คนทำงานเห็นคุณค่าของงานที่ทำ

หลักการสำคัญของประวัติศาสตร์

1. เป้าหมายสำคัญของการทำประวัติชีวิตคือการเรียนรู้มิติความเป็นมนุษย์ในงานชุมชน การทำประวัติชีวิตจึงไม่ได้มุ่งให้ได้ข้อมูลครบถ้วนแต่มุ่งที่จะเข้าใจและซึมซับเรื่องราวประสบการณ์ชีวิตของคนในชุมชน
2. ประวัติชีวิตเน้นไปที่เรื่องราว (Story) ที่เกิดขึ้นมากกว่าเน้นข้อเท็จจริงแบบเป็นข้อ ๆ การที่จะได้เรื่องราวนั้นต้องอาศัยการเป็นทั้งผู้ถามและผู้ฟังที่ดี จะได้เรื่องราวจากคำถามปลายเปิดประเภท “ทำไม” และ “อย่างไร” มากกว่าคำถามปลายปิด เช่น “อะไร” และ “เท่าไร”
3. การทำประวัติชีวิตอาจเรียบเรียงเขียนเป็นเรื่องราวหรืออาจนำเสนอเป็นเส้นทางเวลา (Timeline) หรืออาจผสมผสานกันโดยการเขียนเรื่องราวน่าสนใจสั้น ๆ ลงในเส้นทางเวลา

การเรียนรู้ประวัติชีวิตของคนจะช่วยให้เกิดความละเอียดอ่อนต่อความเป็นมนุษย์และใส่ใจกับความรู้สึกนึกคิดของผู้คน

วิธี การทำประวัติชีวิต

1. เริ่มจากการทักทาย แนะนำตัวแสดงออกถึงความเคารพและให้เกียรติเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับคนทำงานชุมชน การเริ่มต้นสนทนาด้วยเรื่องที่ดีและคำชื่นชมเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงเป็นอันดับแรกเมื่อต้องสัมภาษณ์พูดคุยประวัติชีวิตของผู้คนในชุมชน

2. ในชุมชนมีผู้คนจำนวนมากซึ่งเราไม่สามารถศึกษาทุกชีวิตในชุมชนได้จึงอาจต้องเน้นไปที่กลุ่มเป้าหมายบางกลุ่มการเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนและมีทัศนคติความเป็นมนุษย์ อาจมุ่งศึกษาประวัติชีวิตของบุคคลสำคัญ 4 กลุ่ม คือ

- คนจนและคนทุกข์ยาก เพราะเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญที่สุดของการทำงานชุมชนสามารถเรียนรู้มิติของความเป็นมนุษย์ได้ดีที่สุดคือการศึกษาความทุกข์ยากของผู้คนไม่เพียงแต่จะทำให้เข้าใจชีวิตคนทุกข์คนยากมากขึ้น

- คนป่วยและคนพิการ ความเจ็บป่วยและความพิการส่งผลกระทบต่อชีวิตและครอบครัวการเรียนรู้เรื่องราวความเจ็บป่วยและการต่อสู้เพื่อชีวิตที่ดีขึ้นของผู้ป่วยหรือแม้แต่เรื่องราวที่สะท้อนความสิ้นไร้หนทางล้นทำให้ทราบถึงบุคคล ครอบครัว และสังคมที่เขามีชีวิตอยู่ทั้งยังเป็นสิ่งที่ต้องรู้และเข้าใจเพื่อช่วยแก้ปัญหาของเขาเหล่านั้นด้วย

- คนเฒ่าคนแก่ ประวัติชีวิตของผู้สูงอายุนอกจากให้ข้อมูลเกี่ยวกับบุคคลแล้วยังได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชุมชนและเรื่องราวทางสังคมวัฒนธรรมอีกด้วย

- กลุ่มผู้นำ ทั้งผู้นำแบบทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ การศึกษาประวัติผู้นำจะทำให้รู้จักผู้นำชุมชนดีขึ้นและช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ที่ผู้นำมีส่วนต่าง ๆ ของชุมชนเห็นถึงศักยภาพจุดแข็งจุดอ่อนของสถานะผู้นำในชุมชน

3. การถามประวัติชีวิตเป็นการถามหา “เรื่องราว” ไม่ใช่การถามหาข้อเท็จจริง การถามหาเรื่องราวนั้นอาศัยคำถามปลายเปิด ส่วนคำถามปลายปิดนอกจากจะได้เฉพาะข้อเท็จจริงแล้วยังเป็นคำถามที่ทำให้การสนทนาจบลงอย่างรวดเร็ว
4. การรู้จักตัวละครอื่น ๆ ในชีวิตของผู้ถูกสัมภาษณ์จะช่วยให้การตั้งคำถามแบบชวนคุย และติดตามเรื่องราวชีวิตของเขาได้ดีขึ้น การศึกษาหรือสอบถามฟังเรื่องราวมาก่อนเพื่อรู้จักกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของเขาจะทำให้การพูดคุยน่ายขึ้น
5. ควรทำการจดบันทึกไว้เสมอ หากจะทำการบันทึกเสียงหรือภาพอาจต้องขออนุญาตก่อน การจดบันทึกอาจทำลงบนเส้นทางเวลา โดยจดเหตุการณ์คร่าว ๆ ไว้บนตำแหน่งของเวลาที่เหมาะสมรวมทั้งบันทึกข้อสังเกตเกี่ยวกับตัวคน อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูลไว้ด้วย

ตัวอย่างคำถามปลายเปิด

- ช่วยเล่าให้ฟังหน่อยครับ/คะ เป็นยังไงมาอย่างไรจึงได้มาอยู่ที่นี่
- ลูก ๆ หลาน ๆ ทำงานอะไรกันบ้างครับ/คะ
- ตั้งแต่เล็กเติบโตในหมู่บ้านนี้เห็นความเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างครับ/คะ
- อาชีพทุกวันนี้เป็นอย่างไร มันเหมือนหรือต่างไปจากแต่ก่อนอย่างไรบ้าง-รายได้เป็นอย่างไรบ้าง แต่ก่อนเป็นอย่างไร ปัจจุบันเป็นอย่างไร
- มีเรื่องประทับใจ (ทุกข์ใจ ภูมิใจ ฯลฯ) ในชีวิตที่ผ่านมา อะไรบ้างครับ/คะ

สรุป

เครื่องมือศึกษาชุมชน

7

ชั้น

7

ประวัติศาสตร์

หลักการสำคัญ

1. การทำประวัติชีวิตช่วยเพิ่มความละเอียดอ่อนและการเรียนรู้ความเป็นมนุษย์
2. การทำประวัติชีวิตที่ดีควรมองหาเรื่องราว (story) มากกว่าข้อเท็จจริง
3. นอกจากช่วยให้เข้าใจชีวิตผู้คนลึกซึ้งแล้วประวัติชีวิตยังเป็นตัวอย่างรูปธรรมของค่านิยม วัฒนธรรมและเป็นเครื่องมือสำคัญในการค้นพบ “ทุนทางสังคม” และ “ทรัพยากรมนุษย์” ที่มีอยู่ในชุมชน

ข้อแนะนำ

1. การทำประวัติชีวิตที่ดีควรมองหาเรื่องราวมากกว่าการรวบรวมข้อเท็จจริงเป็นข้อ ๆ
2. ประวัติชีวิตของบุคคลอาจไม่ได้จากการพูดคุยกับผู้ที่สัมภาษณ์เพียงคนเดียว การพูดคุยกับเพื่อนฝูงและญาติมิตรก็อาจทำให้เราได้ข้อมูลที่สำคัญ
3. ควรสนใจเรียนรู้ชีวิตของกลุ่มคนจน คนทุกวัยยาก คนป่วย คนเฒ่าคนแก่และผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
4. บรรยากาศและทักษะการสอบถาม สัมภาษณ์เป็นสิ่งที่ต้องฝึกฝนโดยเฉพาะการถามเพื่อให้ได้เรื่องราวและเรื่องเล่าของชีวิตคน
5. การสัมภาษณ์ประวัติชีวิตทำให้ได้เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน

แบบฝึกหัดที่ 1

คำชี้แจง

ให้นักศึกษาฝึกการสัมภาษณ์ตั้งแต่การแนะนำตัว การสร้างความคุ้นเคย การตั้งคำถามปลายเปิดและทักษะการพุดคุย โดยให้นักศึกษาจับคู่พลัดกันเป็นผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์ โดยเลือกจากกลุ่ม คนยากจน คนป่วยและคนพิการ คนเฒ่าคนแก่ และผู้นำชุมชน จากนั้นนำจัดเรียงเป็นเส้นทางเวลา

แบบทดสอบ
หลังเรียน

คำชี้แจง จงเลือกข้อที่ถูกต้องที่สุดลงในกระดาษข้อสอบ

ใช้คำตอบต่อไปนี้ตอบคำถามข้อ 1-10

ก. แผนที่เดินดิน	ข. ฟังเครือข่าย
ค. โครงสร้างองค์การชุมชน	ง. แผนที่ทรัพยากรชุมชน
จ. ปฏิทินชุมชน	ฉ. ประวัติศาสตร์ชุมชน
ช. ประวัติชีวิต	

1. เครื่องมือชิ้นใดทำให้เห็นมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์.....
2. นำกิจกรรมเหตุการณ์ปรากฏการณ์รวบรวมให้เห็นเป็นลำดับ?.....
3. ช่วยให้เราทราบบทบาทอำนาจหน้าที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชน?.....
4. ช่วยให้เราทราบถึงพื้นที่ทางกายภาพของฐานทรัพยากรชุมชน?.....
5. เป็นเสมือนบันไดขั้นแรกในการศึกษาชุมชน?.....
6. กิจกรรม/ประเพณีชุมชนที่เกิดขึ้นในรอบปี/ฤดูกาล?.....
7. ช่วยให้เราเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของคนในชุมชนยิ่งขึ้น?.....
8. ใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านสุขภาพ เศรษฐกิจสังคมการเมือง?.....
9. ช่วยให้เห็นภาพรวมของชุมชนได้ครบถ้วนที่สุด?.....
10. เกี่ยวข้าว เก็บสละตอ เก็บมังคุด เจงเม้ง สวดกลางบ้าน?.....

แบบทดสอบ
ก่อนเรียน

คำชี้แจง จงเลือกข้อที่ถูกต้องที่สุดลงในกระดาษข้อสอบ

ใช้คำตอบต่อไปนี้ตอบคำถามข้อ 1-10

ก. แผนที่เดินดิน	ข. พังเครื่องยาตี
ค. โครงสร้างองค์กรชุมชน	ง. แผนที่ทรัพยากรชุมชน
จ. ปฏิทินชุมชน	ฉ. ประวัติศาสตร์ชุมชน
ช. ประวัติชีวิต	

1. เครื่องมือชิ้นใดทำให้เห็นมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์.....
2. นำกิจกรรมเหตุการณ์ปรากฏการณ์รวบรวมให้เห็นเป็นลำดับ?.....
3. ช่วยให้เราทราบบทบาทอำนาจหน้าที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชน?.....
4. ช่วยให้เราทราบถึงพื้นที่ทางกายภาพของฐานทรัพยากรชุมชน?.....
5. เป็นเสมือนบันไดขั้นแรกในการศึกษาชุมชน?.....
6. กิจกรรม/ประเพณีชุมชนที่เกิดขึ้นในรอบปี/ฤดูกาล?.....
7. ช่วยให้เราเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของคนในชุมชนยิ่งขึ้น?.....
8. ใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านสุขภาพ เศรษฐกิจสังคมการเมือง?.....
9. ช่วยให้เห็นภาพรวมของชุมชนได้ครบถ้วนที่สุด?.....
10. เกี่ยวข้าว เก็บสละตอ เก็บมังคุด เจงเม้ง สวดกลางบ้าน?.....

เฉลย

คำชี้แจง จงเลือกข้อที่ถูกต้องที่สุดลงในกระดาษข้อสอบ

ใช้คำตอบต่อไปนี้ตอบคำถามข้อ 1-10

ก. แผนที่เดินดิน	ข. พังเครื่องยาตี
ค. โครงสร้างองค์กรชุมชน	ง. แผนที่ทรัพยากรชุมชน
จ. ปฏิทินชุมชน	ฉ. ประวัติศาสตร์ชุมชน
ช. ประวัติชีวิต	

1. เครื่องมือชิ้นใดทำให้เห็นมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์.....**ข**.....
2. นำกิจกรรมเหตุการณ์ปรากฏการณ์รวบรวมให้เห็นเป็นลำดับ?.....**จ**.....
3. ช่วยให้การบอกบอกอำนาจหน้าที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชน?...**ค**.....
4. ช่วยให้การเข้าถึงพื้นที่ทางกายภาพของฐานทรัพยากรชุมชน?.....**ง**.....
5. เป็นเสมือนบันไดขั้นแรกในการศึกษาชุมชน?.....**ก**.....
6. กิจกรรม/ประเพณีชุมชนที่เกิดขึ้นในรอบปี/ฤดูกาล?.....**จ**.....
7. ช่วยให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของคนในชุมชนยิ่งขึ้น?.....**จ**.....
8. ใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านสุขภาพ เศรษฐกิจสังคมการเมือง?...**ข**.....
9. ช่วยให้เห็นภาพรวมของชุมชนได้ครบถ้วนที่สุด?.....**ก**.....
10. เกี่ยวข้าว เก็บสละตอ เก็บมังคุด เจงเม็ง สวดกลางบ้าน?.....**จ**.....

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ.วิถีชุมชน : คู่มือการเรียนรู้ที่
ทำให้งานชุมชนง่ายได้ผล และสนุก.นนทบุรี: สถาบันวิจัย
ระบบสาธารณสุข 2545

โกมาตรา จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. วิถีชุมชน เครื่องมือ 7 ชั้น ที่
ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก. นนทบุรี : สุข
ศาลา.2555

ประติษฐิ์ สีลาภิรมย์.ก่อเกิด คู่มือศึกษาชุมชนสำหรับเยาวชน.พิมพ์
ครั้งที่ 2.กรุงเทพฯ:สถาบันตันเกล้า.2551

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.คู่มือการลงภาคสนาม

สังคมวิทยาชนบท ตำบลป่าแดด อ.แม่สรวย จ.เชียงราย. :
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย[Online] เข้าถึง
ได้จาก

<http://www.polsci.chula.ac.th/jakkrit/anthro/Sylla>

bi_&_Forms_files/Field%20Research%20Tools.pdf
[2561,มิถุนายน.07]

เครื่องมือศึกษาชุมชน

7

ชั้น

ภาค
ผนวก